

Lietuvių savisaugos dalinių Vilniaus apygardos batalionai (1941–1944 m.)

Remiantis archyvų dokumentais ir istorine literatūra straipsnyje siekiama atkurti lietuvių savisaugos dalinių (policijos batalionų), pavaldžių Vilniaus apygardai, veiklą 1941–1944 m., išskirti svarbiausius tos veiklos etapus, įvykius ir specifinius bruožus, apžvelgti patirtus nuostolius. Straipsnyje nagrinėjama daugumos vokiečių okupacijos laikotarpiu Vilniaus apygardoje sukurtų batalionų istorija (1-ojo, 3-iojo, 4-ojo ir 254-ojo). Apie Vilniaus apygardos 2-ąjį ir 15-ąjį batalionus šio straipsnio autorius yra rašęs anksčiau¹, o geležinkelių apsaugos (6-ojo) bataliono istorija dar bus atskleista ateityje.

ĮVADAS

Straipsnio autorius rėmėsi Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) ir Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) dokumentais. Originalių vokiečių okupacijos laikotarpio dokumentų apie nagrinėjamų batalionų veiklą Lietuvos archyvuose išliko mažai. Šiek tiek daugiau galima rasti dokumentų Vilniaus apygardos 1-ojo bataliono istorijai atkurti. Šio bataliono branduolys beveik visą nacių okupacijos laikotarpį dislokavosi Vilniuje ir nebuvo siunčiamas už Lietuvos ribų. Galbūt tuo galima paaiškinti reliatyviai didelį išlikusių dokumentų kiekį. LCVA yra saugomas Vilniaus apygardos 1-ojo policijos bataliono fondas (R-661), kuriame yra 48 saugojimo vienetai (bylos). Didesnė šio fondo dokumentų dalis apima

1941–1942 m. laikotarpį. Pasitaiko itin svarbių ir įdomių dokumentų, pavyzdžiui, bataliono 1-osios kuopos istorija (rašyta iki 1942 m. vidurio) arba 1941 m. antros pusės įsakymai 1-ajam batalionui. Svarbių dokumentų 1-ojo ir kitų Vilniaus batalionų istorijai yra išlikę lietuvių savisaugos dalinių štabo fonde (R-660). Pažymėtini įsakymai Vilniaus apygardos dalims, tačiau dauguma jų apima tik 1941 m. antrąjį pusmetį. Vis dėlto tai labai svarbus šaltinis, atskleidžiantis batalionų formavimo istoriją, jų veiklą, struktūrą, kiekybinę sudėtį bei personalijas. Svarbios informacijos batalionų istorijai yra išlikę vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje fonde (R-659). Čia galime rasti žinių apie karininkų perkėlimus iš vieno bataliono į kitą, savisaugos dalinių reorganizavimą, apdovanojimus, žuvusius karius ir kt.

Kitas vertingas batalionų istorijos šaltinis yra LYA saugomos buvusių bataliono karių baudžiamosios bylos (f. K-1, ap. 58). Straipsnio autoriui šiame archyve pavyko rasti kelias dešimtis tokių bylų. Suprantama, istorikams ypač svarbios buvusių karininkų baudžiamosios bylos, nes karininkai buvo geriau informuoti apie batalionui keltus uždavinius, veiklą ir padėtį batalionų padaliniuose (štabuose, kuopose ir būriuose). Verta paminėti buvusio 3-iojo bataliono vado kpt. Prano Ambraziūno, 1-ojo bataliono vado kpt. Petro Nazaro, 1-ojo bataliono kuopos vado ltn. Petro Mikelsko, 1-ojo bataliono būrio vado jaun. ltn. Stasio Plaušinio, 3-iojo

bataliono būrių vadų jaunesniųjų leitenantų Justino Samuolio ir Stepo Čiutros, bataliono gydytojo kpt. Viktoro Galkausko bylas.

Informacijos apie Vilniaus apygardos savisaugos dalinių veiklą, ypač apie kovas su sovietiniais partizanais ir tarnybą už Lietuvos ribų, galima rasti savaitraščio „Karys“ 1942–1944 m. numeriuose. Pažymėtina, kad tie straipsniai buvo griežtai cenzūruojami, todėl juose pateikiama informacija dažnai užšifruota ir nekonkreči – nenurodomi nei vietovardžiai, nei tikslios įvykių datos, nei karių vardai ir pavardės. Vilniaus apygardos batalionų istorijai svarbūs yra buvusio 1-ojo ir 254-ojo batalionų karininko Jono Abraičio, 254-ojo bataliono viršilos Kazio Leknicko prisiminimai ir Antano Martinio parengtas buvusių savisaugos dalinių karių prisiminimų rinkinys². Vertingas šaltinis Baltarusijoje veikusių batalionų istorijai yra karo kapeliono Zenono Ignonio-Ignatavičiaus dienoraštis³. Kunigas Z. Ignonis lankydamas Baltarusijoje veikusius lietuvių policijos batalionus ir teikdamas jų kariams religinius patarnavimus. Savo dienoraštyje jis taikliai apibūdindavo atskirų batalionų tarnybos būklę ir sąlygas, karių elgesį, nuotaikas ir rūpesčius.

Specialių mokslinių darbų apie šiame straipsnyje nagrinėjamą policijos batalionų veiklą nebuvo skelbta nei sovietinėje, nei lietuvių išėivijos, nei šiuolaikinėje Lietuvos historiografijoje. Vis dėlto vertingų faktų minėtų batalionų istorijai galima rasti karo istorikų Rimanto Zizo, Petro Stankero, Stasio Knezio ir H. L. Gaidžio darbuose⁴.

LIETUVIŲ POLICIJOS 1-ASIS (VILNIAUS) BATALIONAS

Nacių okupacijos pradžioje Vilniuje besikuriantys lietuvių policijos batalionai daugiausia formavosi iš Raudonosios armijos 29-ojo

šaulių teritorinio korpuso pasitraukusių ir prieš sovietus sukilusių lietuvių karių. Traukimasis iš sovietų karių gretų buvo masinis – dažnai lietuvių kariai didesnėmis grupėmis, kartais net kuopomis ir batalionais nepakludavo trauktis į Sovietų Sąjungos gilumą ir pasilikdavo Lietuvoje. Didžioji korpuso karių dalis liko tėvynėje, į Rusiją pasitraukė tik apie 1,5–2 tūkst. karių. Iš sovietų kariuomenės pasitraukusius lietuvių karius Vilniuje ėmė organizuoti gen. št. plk. lt. Antanas Špokevičius, 1941 m. birželio 24 d. pradėjęs formuoti Vilniaus įgulos štabą, kuris perėmė buvusio 29-ojo korpuso štabo funkcijas. Pirmomis okupacijos savaitėmis karinė vokiečių valdžia netrukdė lietuvių karių telkimuisi ir organizavimuisi Vilniuje. Iki 1941 m. liepos 12 d. A. Špokevičiaus žinioje buvo apie 4700 lietuvių karių (iš jų apie 500 karininkų), dislokuotų Vilniuje, Varėnos, Trakų ir Pabradės rajonuose⁵. Lietuvių karių organizavimasis pagal buvusias 29-ojo korpuso dalis vokiečiams buvo gana parankus, nes labai greitai buvo suformuoti gerai organizuoti vienetai, galintys atlikti įvairias pagalbines funkcijas fronto užnugaryje – saugoti karinius ir pramoninius objektus, geležinkelius, sovietų karo belaisvius, palaikyti viešąją tvarką miestuose. Netrukus lietuvių dalinius imta naudoti ir nacių priešų (ypač žydų ir komunistų) represijoms vykdyti. Lietuvių kariniai daliniai Vilniuje iš pradžių buvo pavaldūs vokiečių 814-ajai karo lauko komendantūrai ir privalėjo vykdyti jos įsakymus. Vokiečių karo lauko komendanto 1941 m. liepos 14 d. įsakymu iš Vilniuje dislokuotų lietuvių dalinių turėjo būti sudaryti trys batalionai po 570 žmonių, o likę kariai paleisti į namus⁶. Netrukus gautas įsakymas suformuoti dar vieną lietuvių batalioną. Liepos 25 d. iš lietuvių karinių dalinių Vilniuje suformuota Vilniaus atstatymo tarnyba (VAT), jos viršininku paskirtas gen. št. plk. lt. A. Špokevičius⁷.

Tarnaujantys VAT privalėjo pasirašyti tokio turinio pasižadėjimo raštą: „Pasižadu tarnauti „Vilniaus Atstatymo Tarnyboje“ ir įsipareigoju sąžiningai dirbti nespriešindamas Vokietijos kariuomenės įsakymams ir nekenkdamas jos interesams. Žinau, kad privalau klausyti Vokietijos karo įstatymų.“⁸ Tarnaujančių savisaugos daliniuose karių dienotvarkė buvo tokia: 5.30 val. – kėlimasis, 6.00 val. – pusryčiai, 7–11 val. – užsiėmimai, 11–12 val. – pasikalbėjimai, 12–13 val. – pietūs, 13–15 val. – poilsis, 15–18 val. – užsiėmimai, 18–19 val. – vakarienė, ginklų valymas ir drabužių taisymas iki 21 val., vakarinis patikrinimas – 21 val., 21.30 val. – gulimas⁹.

SS ir policijos vado Lietuvoje brigadefiurerio gen. mjr. Luciano Wysockio įsakymu 1941 m. rugpjūčio 1 d. VAT pavadinta Savisaugos tarnyba, o buvusios VAT saugos, tvarkos ir darbo tarnybos atitinkamai pavadintos 1-uoju, 2-uoju ir 3-uoju batalionais. A. Špokevičius paliktas Savisaugos tarnybos vadu (1941 m. rugsėjo 29 d. jis paskirtas vadovauti lietuvių savisaugos dalinių štabui Kaune, o Vilniaus savisaugos dalinių vadu paskirtas gen. št. plk. ltn. Petras Vertelis). Tuo pačiu įsakymu Savisaugos tarnybos štabo viršininku nuo 1941 m. rugpjūčio 7 d. paskirtas 1-ojo bataliono vadas gen. št. plk. ltn. Jonas Juknevičius¹⁰. Tačiau jau 1941 m. rugpjūčio 16 d. nauju 1-ojo bataliono vadu vietoj J. Juknevičiaus paskirtas kpt. Petras Nazaras, anksčiau tarnavęs geležinkelių apsaugos bataliono 4-osios kuopos vadu (1-ojo bataliono vado pareigas P. Nazaras ėjo iki 1942 m. birželio mėn., vėliau paskirtas 251-ojo lietuvių policijos bataliono vadu)¹¹. Vokiečių ryšių karininku 1-ajam batalionui 1942 m. gegužės 14 d. paskirtas policijos kpt. Heinrichas Kruse¹².

1941 m. spalio 24 d. lietuvių savisaugos daliniai (toliau – LSD) dislokacijos ir pavidumo atžvilgiu buvo suskirstyti į keturias apygardas: Vilniaus (vadas gen. št. plk.

ltn. Izidorius Kraunaitis), Kauno, Šiaulių ir Panevėžio. LSD apygardos veikė iki 1942 m. rugsėjo 15 d., kol vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu buvo išformuotos¹³. 1941 m. rugsėjo viduryje Vilniaus 1-ąjį batalioną sudarė keturios kuopos. Iki tol galiojusi bendra Vilniaus savisaugos dalinių kuopų numeracija pakeista atskira kiekvieno bataliono kuopų numeracija. Pavyzdžiui, bataliono 5-oji kuopa (kuopos vadas kpt. Jonas Matulis) pavadinta 2-ąja kuopa¹⁴. 1941 m. rugsėjo viduryje 1-asis batalionas papildytas naujais karininkais. Rugsėjo 15 d. bataliono ūkio karininku paskirtas ltn. Petras Mikelskas, rugsėjo 16 d. į batalioną atkelti ltn. Balys Arūnas (bataliono adjutanto pareigoms), jaunesnieji leitenantai Jonas Abraitis (1-osios kuopos būrio vadu) ir Stasys Zacharka (3-iosios kuopos būrio vadu)¹⁵. Iš karo belaisvių stovyklos sugrįžę leitenantai Benys Garlauskas ir Vacys Juška 1941 m. rugsėjo 16 d. paskirti tarnauti į 1-ąjį batalioną būrių vadais¹⁶. Bataliono 3-iosios kuopos vadu 1941 m. spalio mėn. paskirtas ltn. Vincas Kačergius¹⁷. Rugsėjo 19 d. iš 1-ojo bataliono 2-osios kuopos į 2-ojo bataliono 7-ąją kuopą perkelti 107 kariai, tarp jų kpt. Antanas Mėšlius, jaunesnieji leitenantai Juozas Jakubauskas ir Pranas Raulušaitis¹⁸. Gruodžio 1 d. į 1-ąjį batalioną atkelti iš Vilniaus savisaugos dalinių štabo kunigas Juozas Panavas (paskirtas kapelionu į 1-ąją kuopą), gydytojas Juozas Urbaitis (paskirtas bataliono gydytoju), leitenantai Vytautas Narbutas (paskirtas į 1-ąją kuopą), Vladas Šlapelis (paskirtas į 3-iąją kuopą) ir Kazys Jankūnas (paskirtas į 3-iąją kuopą)¹⁹. Gruodžio pabaigoje bataliono štabas ir 3-ioji bei 4-oji kuopos dislokavosi Vilniuje, Didžioji g. 23, 1-oji kuopa ir ūkio būrys – Rasų g. 2²⁰. 1-ojo bataliono vadas kpt. Juozas Truškauskas 1942 m. rugsėjo 30 d. paskirtas ir lietuvių savisaugos dalinių Vilniaus įgulos viršininku²¹.

1942 m. lapkričio 1 d. žiniomis, 1-ajame batalione tarnavo 18 karininkų. Bataliono štabe tarnavo: bataliono vadas kpt. J. Truškauskas, adjutantas vyr. ltn. Leonas Bileris, vyr. ltn. Stasys Šiliauskas (ryšių karininkas), ltn. Gediminas Skardys (ginkluotės karininkas), kpt. Juozas Marčėnas (ūkio karininkas). Tuo pat metu 1-ojoje kuopoje tarnavo kpt. I. Jonikas (kuopos vadas) ir būrių vadai – vyresnieji leitenantai Jurgis Aukštakalnis ir Vladas Šlapelis, ltn. S. Plaušinis. 2-ojoje kuopoje tarnavo vyr. ltn. Albinas Repšys (kuopos vadas) ir būrių vadai – vyr. ltn. Balys Šimkonis ir ltn. Vytautas Šventoraitis. 3-iojoje kuopoje tarnavo vyr. ltn. Bronius Balčiūnas (kuopos vadas), būrių vadai – vyr. ltn. Martynas Cieminis, 2-ojo būrio vado pavardė nežinoma. 4-osios kuopos vadas buvo ltn. Juozas Rimkevičius, būrio vadas – ltn. Bronius Petrūnas ir muzikantų būrio vadas – vyr. ltn. Vladas Obalevičius (kituose dokumentuose – Obolevičius)²².

Bataliono 1-oji kuopa. Kuopa suformuota iki 1941 m. liepos 26 d. Ją sudarė buvę sovietų kariuomenės 29-ojo korpuso 234-ojo ir 259-ojo šaulių pulkų lietuviai kariai, pasitraukę iš Raudonosios armijos pirmomis karo dienomis ir susirinkę Vilniuje, Kosciuškos gatvės kareivinėse. Dauguma 1-osios kuopos kareivių buvo kilę iš Alytaus, Marijampolės, Kauno, Kretingos, Lazdijų, Panevėžio, Šiaulių ir Tauragės apskričių. Pirmomis nacių okupacijos savaitėmis kuopa priskirta 234-ajam pulkui (pulko vadas kpt. Juozas Kubiliūnas). Kuopos vadu iš pradžių buvo ltn. Ferdinandas Gedvilas. Jam netrukus išvykus neribotų atostogų, kuopos vadu paskirtas kpt. Vincas Šukys. Apie 1941 m. liepos vidurį 1-oji kuopa iš kareivinių Kosciuškos gatvėje perkelta į kareivines Rasų g. 2 (buvęs Vizitiečių vienuolynas). 1942 m. birželio mėn. 1-osios kuopos vadas buvo kpt. Ignas Jonikas, be to, kuopoje tarnavo šie karininkai: leitenantai J. Aukštakalnis ir V. Šlapelis, jaun. ltn. S. Plaušinis. Iš viso kuopoje tuomet tarnavo

119 žmonių: 4 karininkai, 1 viršila, 3 puskarininkiai, 7 jaunesnieji puskarininkiai, 11 grandinių ir 93 eiliniai²³. 1-oji kuopa Vilniuje saugojo tiltus, karinius sandėlius, sovietų karo belaisvius. 1941 m. liepos 10 d. kuopa konvojavo apie 3 tūkst. sovietų karo belaisvių iš Vilniaus į Trakus, paskui į Onuškį. Ten belaisviai perduoti karo belaisvių viršininkui vokiečiui. Rugsėjo pradžioje 1-oji kuopa dalyvavo perkeliant iš butų į getą Vilniaus ir Trakų žydus²⁴. Prie žydų perkėlimo iš butų į getą greičiausiai prisidėjo ir kitos bataliono kuopos. Buvęs bataliono 3-iosios kuopos vyr. seržantas Juozas Žaltauskas tardymo metu paliudijo, kad jis su dar dviem savo kuopos kareiviais į getą nuvarė apie 10 žydų šeimų. Išskeldinamų žydų butai buvo antspauduojami²⁵.

1942 m. vasario 2 d. 1-oji kuopa pasiūsta saugoti geležinkelį tarp Naujosios Vilnios ir Ignalinos. Kuopos vadovybė įsikūrė Pabradėje. Kariai patruliavo palei geležinkelį ir vykdė žvalgybą apylinkėse. Pas kai kuriuos vietas gyventojus rasta sprogmenų ir įrankių bėgiamas atsukti. Tie asmenys suimti ir perduoti vokiečių policijai. Vasario pabaigoje persišaldė kuopos vadas kpt. V. Šukys. Jis buvo išvežtas į ligoninę ir ten mirė. Kuopos vadu laikinai paskirtas būrio vadas jaun. ltn. J. Abraitis. Kovo mėn. 1-oji kuopa sugrąžinta į kareivines Rasų gatvėje. Vėliau ši kuopa dalyvavo operacijose prieš sovietinius partizanus Vilniaus apylinkėse. Birželio 20 d. buvo surengtas 1-osios kuopos inspekcinis patikrinimas. Inspekcijos metu didesnių trūkumų kuopoje nerasta²⁶. 1943 m. sausio mėn. didesnė 1-osios kuopos dalis (kuopos vadas tebebuvo I. Jonikas) dislokavosi Didžiojoje g. 23. Čia tuomet buvo ir bataliono štabas bei 2-oji kuopa (išskyrus žandarmerijos būrį)²⁷.

Bataliono sudėties, vadovybės ir dislokacijos pokyčiai 1941–1944 m. Bataliono sudėtis ir vadovaujantys kadrai nuolat keitėsi.

Karininkai, kartais net bataliono padaliniai buvo perkelti į kitus, dažniausiai naujai formuojamus lietuvių policijos batalionus. Į 1-ąją batalioną taip pat buvo atkelti karininkai ir kareiviai iš kitų batalionų. 1941 m. spalio 24 d. žiniomis, 1-ajame batalione tarnavo 10 karininkų ir 334 kareiviai bei puskarininkiai. Tuo metu batalionas kartu su 4-uoju Vilniaus batalionu ėjo įvairias sargybas Vilniuje. Abu šie batalionai turėjo mieste 22 nuolatinis sargybos postus. Bataliono 1-oji kuopa Vilniuje saugojo radijo stotį, sovietų kariškių šeimų (moterų) stovyklą Subačiaus g. 37, keturias kareivines, šaudyklą, malkų sandėlį prie geležinkelio stoties, amunicijos sandėlį Mickūnuose. Bataliono 2-oji kuopa saugojo SS ir policijos vado pastatą Gedimino g. 16, kareivines Didžiojoje ir Polocko gatvėse, sandėlius Trakuose. Abi kuopos tuomet turėjo 13 nuolatinių sargybos postų. Be to, 1941 m. rudenį 1-asis batalionas, kaip ir kiti Vilniuje dislokuoti lietuvių policijos batalionai, dažnai konvojuodavo žydus į masinių žudynių vietą Paneriuose. Buvęs bataliono ūkio dalies raštininkas Vincas Naujokas tardymo metu teigė, kad kai kurie 1-ojo bataliono padaliniai konvojuodavo suimtuosius, vedamus sušaudyti iš Lukiškių kalėjimo į Panerius²⁸.

1942 m. sausio 13 d. ltn. P. Mikelsko vadovaujama bataliono 2-oji kuopa (124 kariai) buvo išsiųsta į Pskovą. Į paskirties vietą kuopa atvyko po trijų dienų (sausio 16 d.). Po dviejų parų vokiečių vadovybės įsakymu kuopa persikėlė į Porchovo miestą ir čia saugojo įvairius karinės reikšmės objektus: geležinkelio stotį, tiltus, sandėlius. 1942 m. gegužės mėn. P. Mikelsko kuopa išsiųsta į Leningrado srities Dedovičių rajoną. Maždaug gegužės pabaigoje ši kuopa prijungta prie Dedovičių rajone veikusio 13-ojo lietuvių policijos bataliono²⁹.

1942 m. sausio 21 d. į Pskovą išsiųsta ir ltn. B. Garlausko vadovaujama 3-ioji kuopa (122 kariai)³⁰. 1943 m. balandžio 7 d. į 10-ąją

lietuvių policijos batalioną, esantį prie Ilmeno ežero, išsiųsta 1-ojo bataliono 3-iosios kuopos 20 karių grupė, vadovaujama ltn. B. Petrūno³¹.

1942 m. vasario 1 d. 1-ojo bataliono etatų sąrašė, pasirašytame bataliono vado P. Nazaro, buvo 298 asmenys³². Toks bataliono karių skaičius (apie 300 žmonių) išliko ir vėliau, 1942–1944 m. 1942 m. vasario mėn. pirmomis dienomis į batalioną atkelta 60 lietuvių policijos 4-ojo bataliono karių. Atkeltieji priskirti bataliono 3-iajai kuopai ir pasiūsti saugoti geležinkelio ruožą tarp Ignalinos ir Naujosios Vilnios³³.

Vilniaus apygardos savisaugos dalinių vado 1942 m. vasario 12 d. įsakymu pakeista 1-ojo bataliono kuopų numeracija: 1-oji kuopa (tuomet buvo Pabradėje) pavadinta 3-iaja, 2-oji kuopa (Pskove) tapo 1-ąja, 3-ioji kuopa (Pskove) tapo 2-ąja, 4-oji kuopa (Vilniuje) pasiliko tą patį numerį, o Molodečno kuopa gavo 5-ąją numerį. Tuo metu bataliono vadas tebebuvo kpt. P. Nazaras, kuopų vadai – kapitonai V. Šukys ir Jonas Kalnietis, ltn. Jonas Žūsinas³⁴. 1942 m. balandžio 1 d. 1-ojo bataliono vadu laikinai paskirtas gen. št. plk. Izidorius Kraunaitis. Liepos 21 d. buvęs 254-ojo bataliono ltn. Albinas Repšys atkeltas į 1-ąją batalioną ir paskirtas laikinai eiti bataliono 2-osios kuopos vado pareigas³⁵.

Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gegužės 15 d. įsakymu 80 bataliono kareivių ir puskarininkų paskirti saugoti durpynuose dirbančius sovietų karo belaisvius. Ši užduotis turėjo būti vykdoma iki tų metų rugpjūčio mėn.³⁶ Viena svarbiausių bataliono veiklos sričių ir toliau liko įvairių sargybų ėjimas Vilniaus mieste ir apylinkėse. 1942 m. gegužės 15 d. žiniomis, Vilniuje batalionas turėjo 12 sargybos postų, juose tarnavo 46 kariai. Jie saugojo Vilniaus apygardos savisaugos dalinių štabą (Jėzuitų g. 3), vokiečių policijos štabą (Gedimino g. 16), radijo stotį, internuotų sovietų karių šeimų stovyklą

Subačiaus gatvėje, šaudmenų sandėlį Mickūnuose, šaudyklą ir kitus objektus³⁷.

1942 m. rugpjūčio 16 d. 1-asis batalionas gavo įsakymą vykdyti partizanų paieškos ir likvidavimo operaciją Švenčionių ir Svyrių apskrityse. Į paskirties rajoną turėjo būti pasiūsti trys būriai. Uždavinius būriams turėjo skirti vokiečių SD (saugumo tarnybos) kpt. Schmitzas ir lietuvių saugumo policijos pareigūnai. Operacija turėjo būti vykdoma 2–3 savaites. Į pagalbą 1-ojo bataliono būriams pasiūsta dalis 254-ojo lietuvių policijos bataliono karių. Į operaciją siunčiamiems būriams vadovavo jaunesnieji leitenantai S. Plaušinis (dislokacijos vieta Švenčionys), Kazys Zubras (Svyriai) ir Vytautas Šventoraitis (Lentupis). Visi būriai susirinkti žygiui privalėjo bataliono štabo kieme Didžiojoje g. 23. Kareiviai buvo apginkluoti šautuvais, pistoletais, granatomis, kiekvienas būrys turėjo po 2 lengvuosius kulkosvaidžius ir 5 dėžes šovinių³⁸. Apie šios antipartizaninės operacijos eigą ir rezultatus žinių nepavyko rasti.

Kovai su partizaniais Vilniaus srityje vokiečių tvarkos policijos vado 1942 m. lapkričio 5 d. įsakymu buvo sudaryta specialios paskirties kuopa. 1-asis batalionas į šią kuopą turėjo skirti 1 karininką ir 25 kareivius. Specialiosios kuopos vadu paskirtas 1-ojo bataliono vyr. ltn. V. Šlapelis³⁹.

Remiantis vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu, 1942 m. birželio 1 d. 1-asis batalionas buvo pertvarkytas. Bataliono vadu vėl tapo gen. št. plk. ltn. J. Juknevičius, adjutantų paskirtas ltn. Leonas Bileris (1944 m. sausio 1 d. 1-ojo bataliono vado adjutantų paskirtas ltn. S. Plaušinis). Bataliono 1-ąją kuopą (vadas kpt. I. Jonikas) sudarė trys būriai (jų vadai buvo leitenantai J. Aukštakalnis ir V. Šlapelis bei jaun. ltn. S. Plaušinis). Bataliono 2-ąją kuopą (vadas ltn. Stasys Šiliauskas) sudarė vienas raitelių būrys ir du vežikų būriai bei padedamasis skyrius. Bataliono 3-iąją kuopą (vadas ltn. Bronius Balčiūnas) sudarė ryšių,

žandarų, auto ir muzikantų būriai bei padedamasis skyrius⁴⁰. 1943 m. birželio pradžioje 1-ojo bataliono štabe tarnavo šie karininkai: kpt. J. Truškauskas (bataliono vadas), leitenantai L. Bileris, V. Šlapelis, Povilas Tyrolis ir Albertas Savickas. Bataliono 1-ojoje kuopoje tarnavo ltn. Vytautas Lozoraitis ir jaun. ltn. S. Plaušinis, 2-ojoje kuopoje – leitenantai S. Šiliauskas ir Antanas Bražiūnas, 3-iojoje kuopoje – ltn. M. Cieminis, jaun. ltn. Juozas Jaudegis ir kapelmeisteris V. Obalevičius⁴¹.

1942 m. kovo 5 d. žiniomis, 1-ojo bataliono 5-oji kuopa (60 žmonių) tarnavo Molodečne⁴². Tų metų gruodžio 15 d. šio bataliono 2-oji kuopa (77 žmonės) perkelta į naujai formuojamą 251-E batalioną⁴³. Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 m. kovo 23 d. įsakymu į naujai formuojamą lietuvių policijos batalioną Kaune iš 1-ojo bataliono perkelti 3 karininkai (ltn. B. Šimkonis, jaunesnieji leitenantai Gediminas Skardys ir B. Petrūnas) bei 54 puskarininkiai ir kareiviai⁴⁴. Birželio pradžioje iš 1-ojo bataliono į naujai formuojamą 253-ąją batalioną Prienuose perkelti 38 kareiviai⁴⁵. 1943 m. birželio 17 d. žiniomis, batalione tarnavo 218 žmonių⁴⁶.

Bataliono veikla 1943–1944 m. 1943 m. pavasarį ir vasarą 1-ojo bataliono kareiviai dalyvavo naikinant mažuosius žydų getus ir darbo stovyklas Rytų Lietuvoje. 1943 m. kovo mėn. Vilniaus apygardos komisaro Horsto Wulffo įsakymu dalis Švenčionių, Ašmenos ir kitų miestelių getų žydų (apie 3 tūkst. žmonių) buvo perkelti į Vilniaus getą. Likusiems pranešta, jog jie bus vežami į Kauno getą. Balandžio 5 d. traukinys su Rytų Lietuvos getų žydais sustojo Panerių stotyje. 1-ojo bataliono policininkai saugojo traukinį nakties metu. Rytą į Panerius atvyko vokiečių gestapininkai ir papildomos lietuvių policininkų pajėgos. Bataliono kareiviai ėmė varyti žydus iš traukinio į žudynių vietą miške. Prieš sušaudymą mirčiai pasmerkti

žydai buvo išrengiami iki apatinių drabužių ir suvaromi į duobes, po to sušaudomi. Žydus šaudė ir dalis 1-ojo bataliono kareivių (apie 20 asmenų). Apie pietus į Panerius atvažiavo dar vienas traukinys su žydais. Jie irgi sušaudyti tose pačiose duobėse. Tik nedaugeliui pavyko iš žudynių vietos pabėgti. Kai kurie beginkliai žydų vyrai puolė sargybinius, tačiau buvo nušauti. Pasipriešinusieji sužeidė Kauno gestapo pareigūną Wille ir vieną lietuvių policininką. Tą dieną nužudyta apie 4–5 tūkst. žydų⁴⁷. Štai ką apie žudynes tardymo metu paliudijo šaudyme dalyvavęs 1-ojo bataliono kareivis J. Oželis-Kazlauskas: „1943 metų pavasarį Paneriuose dalyvavau sušaudant apie 5000 tarybinių piliečių. [...] Kai į Panerius atvyko ešelonas, „savisaugos“ dalinių bataliono muzikantus ir policijos mokyklos kursantus išrikiavo saugoti jo. Žmonės buvo išlaipinami ir varomi į sušaudymo vietą iš kiekvieno vagono atskirai. Kai atėjo mano saugomo vagono eilė, kartu su 20 policijos mokyklos kursantų išlaipinome iš vagono apie 50 žmonių ir nuvarėme juos į šaudymo vietą. Mes privedėme juos prie 4–5 m gylio, 12–16 m pločio duobės ir įsākėme visiems nusirengti. Šie žmonės buvo įvairaus amžiaus vyrai, moterys ir vaikai. Žmonės nusirengė, daugelis liko visiškai nuogi, o kai kurie tik su apatiniais baltiniais. Iš šių aukų buvo atimti drabužiai, daiktai ir pinigai buvo perduoti vienam vokiečiui. Žmonėms buvo įsakyta atsigulti ant žemės. Penki vokiečiai ir aš atsistojome prie duobės krašto, iš dešinės gulinčių piliečių pusės. Vokietis kėlė po 8–10 žmonių ir liepė jiems bėgti į duobę. Tuo metu, kai mūsų aukos bėgo į duobę, į jas šaudėme. Toks kruvinas susidorojimas truko, kol buvo sušaudyta visa žmonių grupė. Tada grįžau prie ešelonu. Panašiai buvo naikinami ir antrojo ešelonu piliečiai, kuriuos šaudant irgi dalyvavau. [...]“⁴⁸

1943 m. pavasarį ir vasarą dalis bataliono kareivių saugojo Vilniaus geto žydų darbo stovyklą Riešėje, Kenoje ir Bezdonyse. Šios stovyklos įsteigtos dar 1941 m. Jose dirbė keli šimtai žydų kasė durpes Buzaraisčio durpyne. Bezdonių stovykloje (21 km nuo Vilniaus) 1943 m. gegužės mėn. dirbo apie 330 žydų. Stovyklą saugojo šeši 1-ojo policijos bataliono kariškiai. Stovyklos komendantas buvo puskarininkis Borisas Baltutis. Liepos 9 d. į Bezdonių stovyklą atvyko SS oberšarfiurerio Bruno Kittelio vadovaujami esesininkai ir policininkai. Žydai buvo surinkti į vieną vietą ir patikrinti pagal sąrašą. Paskui jie suskirstyti grupėmis po 10 žmonių ir vedami prie duobių sušaudyti. Dalis pasmerktųjų pabėgo atgal į barakus ir nepakluso baudėjų įsakymui išeiti iš pastatų. Tuomet esesininkai šūviais ir granatomis barakus padegė. Iš barakų bėgantys žydai buvo nušauti, o likę viduje sudegė. Bezdonių stovykloje iš viso nužudyta apie 250–300 žmonių. Dalis žydų išvengė mirties dėl to, kad akcijos metu jų stovykloje nebuvo⁴⁹. Mirties išvengęs buvęs Bezdonių stovyklos kalinys Abraomas Šabrinskis papasakojo apie klastingą B. Kittelio elgesį: prieš egzekciją oberšarfiureris žadėjo žydams už gerą darbą padidinti maisto normas, paskui nuėjo pas stovyklos kirpėją žydą nusiskusti. Švariai nusiskutęs B. Kittelis įsakė pradėti žydų žudynes⁵⁰.

Kenos (25 km nuo Vilniaus) darbo stovykloje 1943 m. gegužės mėn. dirbo apie 320 žydų. Stovyklos komendantas nuo gegužės mėn. buvo Juozas Mačys. Jam buvo pavaldūs keturi 1-ojo bataliono kareiviai. Liepos 8 d. į stovyklą atvyko B. Kittelis ir pranešė apie būsimas žydų žudynes. Visi žydai buvo suvaryti į vieną baraką. Prieš sušaudymą B. Kittelis surinko vertingus pasmerktųjų daiktus ir pinigus. Žydai nedidelėmis grupėmis buvo varomi prie duobių ir ten sušaudomi. Iš pradžių sušaudyti vyrai, paskui moterys su vaikais. Šaudė gestapininkai ir

policininkai (greičiausiai Vilniaus ypatingojo būrio nariai). 1-ojo bataliono kareiviai padėjo varyti žydus prie duobių. Kenoje nužudyta apie 240–300 žydų⁵¹.

Riešės stovykloje 1943 m. gegužės mėn. gyveno 197 žydai. Balandžio mėn. stovyklos komendantu paskirtas 1-ojo bataliono puskarininkis Jonas Narkevičius. Jam buvo pavaldūs 6 sargybiniai iš to paties bataliono. Sužinoję apie Bezdonių ir Kenos stovyklų sunaikinimą, Riešės stovyklos žydai ėmė iš stovyklos bėgti. Dalis bėglių pasislėpė Vilniaus gete. Nesugebėdamas kontroliuoti padėties, J. Narkevičius pasikvietė pagalbą iš Vilniaus. Likusieji Riešės stovyklos žydai liepos–rugpjūčio mėnesių sandūroje buvo perkelti į Vilniaus getą⁵².

1943 m. lapkričio 11 d. žiniomis, Vilniuje stovėjo šie 1-ojo bataliono padaliniai: didžioji 1-osios kuopos dalis ir 3-ioji kuopa (be žandarmerijos būrio) dislokavosi Didžiojoje g. 23, bataliono 2-osios kuopos didesnė dalis ir 3-iosios kuopos žandarmerijos būrys gyveno Jėzuitų g. 3, o dalis 2-osios kuopos – Polocko g. 13⁵³.

Priartėjus frontui, 1-asis batalionas 1944 m. liepos 2 d. (pagal kitus šaltinius – liepos 3 d.) iš Vilniaus pasitraukė. Kartu su kariais traukėsi ir jų šeimos (1-asis batalionas tuo metu dar buvo vadinamas „Šeimų globos batalionu“). Batalionas traukėsi Ukmergės–Kauno–Pilviškių kryptimi. Per Ukmergę batalionas nežygiavo, aplenkė miestą pietiniu aplinkeliu. Po kelių žygio dienų kariai pasiekė Suvalkiją ir apsistojo Pilviškių–Naumiesčio apylinkėse, tuščiose ūkininkų sodybose⁵⁴. Rugpjūčio 2 d. batalionas ties Slavikais perėjo Vokietijos sieną ir apsigyveno Rytprūsiose, Tapiau–Labiau apylinkėse. Čia kariai su šeimomis išbuvo apie du mėnesius. Rytprūsių gyventojai draugiškai sutiko lietuvių karius ir dažnai juos šelpdavo maisto produktais.

1944 m. rudenį vokiečiai 1-ąjį batalioną nuginklavo ir išformavo. Kareiviai ir

puskarininkiai paskirstyti po įvairius vokiečių armijos priešlėktuvinius dalinius, o karininkai išsiųsti į Drezdeną. Bataliono karių šeimos traukiniu nuvežtos į Bavariją ir apgyvendintos pas vietos ūkininkus⁵⁵. Pagal kitus šaltinius, 1-asis batalionas 1944 m. rugpjūčio mėn. išsiųstas į Vitenbergo miestą ir čia išskaidytas į grupes po 50 žmonių. Vėliau dalis bataliono karių išsiųsti į Magdeburgo miestą prie Elbės. Ten jie statė gynybinius įtvirtinimus vokiečių kariuomenei, o karui baigiantis pateko į sovietų nelaisvę ir buvo išsiųsti į filtravimo stovyklas⁵⁶.

Bataliono drausmės reikalai, nuostoliai ir dezertyrai. Bataliono karių drausmė nebuvo gera. Kiekvieną savaitę pasitaikydavo didesnių ar mažesnių drausmės pažeidimų. Dažniausiai pasikartojantys drausmės pažeidimai – nepaklusnumas viršininkams, aplaidumas tarnyboje, valdiško turto pradanginimas ir savavališki pasišalinimai iš tarnybos (dezertyravimas). Už šiuos nusižengimus buvo skiriamos įvairios bausmės, dažniausiai uždarymas į daboklę arba į paprastą kalėjimą. Bausmės nusižengusiems kariškiams buvo skelbiamos Vilniaus apygardos savisaugos dalinių arba bataliono vado įsakymais. Toliau pateiksime keliolika drausmės pažeidimo ir bausmių už nusižengimus pavyzdžių.

Bataliono 1-osios kuopos eiliniai Vincas Raugalas ir Dominas Blėda už milinės pardavimą civiliams asmenims 1941 m. rugsėjo mėn. nubausti po 6 mėnesius paprasto kalėjimo. Šios kuopos grandinis Antanas Tutinas ir eilinis Alfonsas Baublinskas už savavališką kratą plėšimo tikslais suimti ir uždaryti į Lukiškių kalėjimą. Už šį nusikaltimą jie 1941 m. rugsėjo 1 d. išbraukti iš bataliono sąrašų⁵⁷.

1-asis batalionas beveik visą egzistavimo laiką tarnavo Lietuvoje ir nebuvo siunčiamas nei į Rytų frontą, nei į intensyvaus partizanų veikimo rajonus Baltarusijoje, Ukrainoje ir Rusijoje. Dėl to bataliono patirti nuostoliai,

lyginant su kitais lietuvių policijos batalionais, buvo reliatyviai maži. 1941 m. rugpjūčio 13 d. bataliono 4-osios kuopos eilinis Juozas Kerys eidamas sargybą neatsargiai elgėsi su ginklu ir sunkiai sužeidė patruliuosius tos pačios kuopos kareivį Joną Bendoraitį. Kitą dieną J. Bendoraitis mirė ligoninėje ir buvo palaidotas Rusų kapinėse⁵⁸. Bataliono 2-osios kuopos, dislokuotos Porchove, eilinis Jonas Rudžionis neatsargiai elgdamasis su ginklu persišovė ir mirė karo ligoninėje. Jis palaidotas Porchovo karių kapinėse 1942 m. kovo 2 d.⁵⁹ Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gruodžio 22 d. įsakyme pranešta apie 1-ojo bataliono kareivio Kazio Pauros žūtį kovoje su bolševikais⁶⁰. 1943 m. gruodžio 26 d. Rytų Lietuvoje partizanai nukovė bataliono 1-osios kuopos eilinį Bronių Dominą⁶¹. Vokiečių tvarkos policijos vado 1944 m. vasario 11 d. įsakyme pranešta apie 1-ojo bataliono grandinio Juozo Gečo žūtį kovoje su bolševikais⁶². Iš viso yra žinomi tik 5 dėl nelaimingų atsitikimų ar kovose su partizanais žuvę 1-ojo bataliono kariai.

Dezertyravimo atvejai Vilniaus 1-ajame batalione buvo gana dažni. Iš pradžių bėgdavo pavieniai kareiviai, o nuo 1942 m. padažnėjo grupinių pabėgimų. Ypač dažnai lietuvių kariai dezertyruodavo tada, kai buvo siunčiami už Lietuvos ribų, į Rytų frontą arba kovoti su partizanais. 1942 m. sausio mėn. iš 1-ojo bataliono buvo siunčiamos dvi kuopos papildyti Rytuose esantį 13-ąjį batalioną. Į paskyrimo vietą iš maždaug 200 karių nuvyko tik apie 160. Apie 30 žmonių pabėgo dar Vilniuje, kiti – pakeliui į paskyrimo vietą⁶³.

1941 m. rugpjūčio 17 d. iš bataliono pabėgo 2-osios kuopos eiliniai Antanas Širvys ir Antanas Mašonas. Rugpjūčio 19 d. iš bataliono pasišalino 1-osios kuopos eilinis Mikas Penkonis, lapkričio 15 d. – 4-osios kuopos eiliniai Aleksas Lygeika ir Antanas Židanavičius. A. Lygeika po mėnesio sugrįžo į batalioną ir buvo nubaustas drausmės tvarka⁶⁴.

1942–1943 m. beveik kiekvieną mėnesį buvo skelbiami iš bataliono pasišalinusių ir valdišką turtą pasiėmusių karių sąrašai. 1942 m. lapkričio 5 d. sąraše nurodytos dezertyravusių 2-osios kuopos eilinių Vinco Pranskevičiaus, Stasio Juškio, Antano Svidersko ir Raugalo pavardės⁶⁵. 1943 m. kovo 23 d. pasišalinusių bataliono 2-osios kuopos karių sąraše nurodyta 20 pavardžių⁶⁶. 1943 m. vasarą ltn. A. Repšys buvo siunčiamas tarnauti į 8-ąjį lietuvių policijos batalioną Ukrainoje, tačiau pasidarė fiktyvius dokumentus ir nuvažiavęs iki Švenčionėlių iš bataliono pabėgo. 1944 m. vasario 17 d. iš bataliono pasitraukė eilinis Jonas Kinderavičius. Tų metų balandžio 8 d. dezertyravo eilinis Juozas Juodis⁶⁷. Galima spėti, jog per visą bataliono egzistavimo laiką iš jo pasišalino ne mažiau kaip 80–100 karių ir į Vokietiją 1944 m. vasarą pasitraukė vos pusė bataliono karių.

LIETUVIŲ POLICIJOS 3-IASIS (VILNIAUS) BATALIONAS

Už Lietuvos ribų veikiantiems batalionams buvo suteikiami lauko pašto numeriai. 3-iojo bataliono lauko pašto Nr. 36031. Batalionas suformuotas 1941 m. rugpjūčio 1 d. Vilniuje prieš tai egzistavusios Darbo tarnybos pagrindu. Pirmuoju bataliono vadu paskirtas ligtolinis Darbo tarnybos referentas (viršininkas) inžinerijos plk. ltn. Juozas Vitkus. Rugsėjo 5 d. naujuoju bataliono vadu paskirtas kpt. Pranas Ambraziūnas⁶⁸. Bataliono vado adjutantu ilgai tarnavo ltn. Vytautas Vaškūnas, ūkio dalies viršininku – ltn. Juozas Jablonskis, 1-osios kuopos vadu – ltn. Alfonsas Baltikauskas, 2-osios kuopos vadu – ltn. Juozas Rimkevičius, 3-iosios kuopos vadu – ltn. Vaclovas Navickas (jis priimtas tarnauti 1941 m. rugsėjo 16 d. ir iš pradžių tarnavo bataliono 3-iosios kuopos 2-ojo būrio vadu, spalio 28 d. paskirtas bataliono 11-osios kuopos

pos vadu), 4-osios kuopos vadu – ltn. Vladas Ašmonas (į batalioną jis priimtas tarnauti 1941 m. rugsėjo 30 d.)⁶⁹. Būrių vadai buvo jaunesnieji leitenantai Vincas Čerškus (kitur rašoma Čerskis), Juozas Jakubauskas, Petras Kiršinas, Vytautas Lozoraitis, Antanas Martinkus, Justinas Samuolis, Juozas Sūdžius, Povilas Šepetys, Vytautas Šventoraitis, Kazys Taparauskas, leitenantai Jonas Adomaitis, Vladas Adomaitis, Bronius Gritis, Vytautas Plūkas, Vytautas Sederavičius⁷⁰.

Bataliono štabas 1941 m. rudenį buvo įsikūręs Trakų g. 14, buvusio vienuolyno pastate⁷¹. Vokiečių ryšių karininku prie 3-iojo bataliono 1942 m. gegužės 14 d. buvo paskirtas policijos kpt. Hansas Joachimas Jacobas⁷². Bataliono 5-osios kuopos vadas jaun. ltn. Ignas Talanskas netikėtai dėl ligos 1941 m. rugsėjo 2 d. mirė Raudonojo Kryžiaus ligoninėje. Jis palaidotas Antakalnio kapinėse. Nauju šios kuopos vadu rugsėjo 4 d. paskirtas ltn. Pranas Mikužis⁷³. Savišaugos dalinių štabo 1941 m. rugsėjo 16 d. įsakymu 3-iojo bataliono kuopos gavo 9, 10, 11 ir 12 numerius⁷⁴. Rugsėjo 28–29 d. į batalioną priimti tarnauti ir paskirti būrių vadais jaunesnieji leitenantai Stepas Čiutra, Petras Kiršinas, Juozas Sūdžius ir ltn. Vladas Adomaitis⁷⁵. Savišaugos dalinių štabo 1941 m. spalio 7 d. įsakymu iš 3-iojo bataliono į Vilniaus 2-ąjį batalioną perkelti 44 kariai, o į 3-įjį batalioną iš Vilniaus 4-ojo bataliono atkelti 74 kariai⁷⁶. Bataliono kareiviai dėvėjo Lietuvos kariuomenės uniformas su baltais raiščiais ant rankovių, kuriuose buvo užrašytas bataliono pavadinimas ir kareivio eilės numeris. Vokiečių tvarkos policijos vado Vilniuje mjr. Maximiliano Stötzelio 1941 m. spalio 24 d. rašte nurodyta, kad 3-iajam batalionui vadovauja vokiečių tvarkos policijos vyr. ltn. Mülleris, batalionas yra kariškai mokomas ir netrukus bus išsiųstas iš Vilniaus. Batalione tuomet tarnavo 24 karininkai ir 607 puskarininkiai bei eiliniai. Pagal karių

skaičių tai buvo didžiausias Vilniuje suformuotas batalionas (Vilniuje tada buvo 5 batalionai)⁷⁷.

Iki išvykimo į Minską 1941 m. lapkričio mėn. 3-iojo bataliono kareiviai saugojo karinės reikšmės objektus Vilniuje, Vilniaus žydų getą ir konvojuodavo varomus sušaudyti žydus į Panerius. Pagal buvusių bataliono kareivių parodymus, du kartus į Panerius nuvaryta sušaudyti apie 500–600 žydų, tarp jų moterų ir vaikų. Pirmą kartą žydų kolona į Panerius buvo konvojuojama 1941 m. rugsėjo–spalio mėn. sandūroje, antrą kartą – spalio pradžioje. Žydus Paneriuose šaudė vokiečių saugumo policijos ir SD ypatingasis būrys (*Sonderkommando*), tačiau būdavo atvejų, kai šiam būriui talkindavo ir policijos batalionų kareiviai⁷⁸. Buvusio bataliono kareivio Jono Dvilaičio liudijimu, jam kartu su kitais bataliono kareiviais 1941 m. rudenį teko du kartus konvojuoti žydus iš Lukiškių kalėjimo į Panerius. Pirmą kartą nuvaryta apie 200 žmonių, antrą kartą – apie 2 tūkst. Kai į žudynių vietą buvo atvartyta pirmoji grupė, ten prie stalo sėdėjo vokiečių gestapininkas ir lietuvių saugumo policijos tarnautojas. Pastarasis vertėjavo gestapininkui, kuris registravo mirčiai pasmerktus žydus. Užregistruotus žydus kareiviai nuvarydavo į šalį, ten jiems liepdavo nusirengti. Paskui pasmerktiesiems raiščiu buvo užrišamos akys. Žydai buvo sustatomi grupėmis po 10 žmonių prie duobės krašto ir pagal komandą sušaudomi. Sušaudžius vieną grupę, buvo atvedama kita pasmerktųjų grupė. Pasibaigus šaudymui, aukų daiktai (drabužiai, laikrodžiai, pinigai ir kt.) sukrauti į mašiną ir nuvežti į miestą. J. Dvilaičio liudijimu, bataliono kareiviai buvo apsupę žudynių vietą, o šaudė ypatingo būrio baudėjai. Antrą kartą Paneriuose sušaudyta keli tūkstančiai žydų, tarp jų buvo senelių ir vaikų⁷⁹. Pagal kito buvusio bataliono kareivio parodymus, viena 3-iojo bataliono kuopa 1941 m. rugsėjo mėn. du

kartus lydėjo kelių tūkstančių žydų kolonas iš Lukiškių kalėjimo į Panerius ir dalyvavo jų žudynėse⁸⁰. Pagal vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje K. Jägerio ataskaitą, 1941 m. rugsėjo mėn. Vilniuje įvyko dvi masinės žydų žudynių akcijos. Rugsėjo 2 d. Paneriuose sušaudyta 3700 žydų, rugsėjo 12 d. – 3334 žydai. Spalio 4 d. ten pat nužudyti dar 1983 žydai⁸¹. Tikėtina, kad šiose žudynėse galėjo dalyvauti ir kai kurie 3-iojo bataliono padaliniai. Bataliono kareiviai taip pat dalyvavo perkeltiant Vilniaus žydus iš butų į getą 1941 m. rugsėjo pradžioje. Tuščius žydų butus užantspauduodavo policija, o turtas buvo vežamas į specialius sandėlius. Bataliono kareiviai iškeldino žydų šeimas iš Užupio, Paupio, Polocko, Subačiaus, Malūno, Latako, Bokšto ir kitų gatvių. Žydų perkėlimas į getą truko kelias dienas⁸².

1941 m. lapkričio 12 d. 3-iasis batalionas (25 karininkai, 5 viršilos, 20 puskarininkių, 55 jaunesnieji puskarininkiai, 23 grandiniai ir 451 eilinis) išvyko į Minską. Vilniuje likę 55 bataliono kareiviai buvo įtraukti į 1-ojo bataliono sudėtį⁸³. Batalioną sudarė 4 kuopos, kiekvienoje kuopoje buvo po 3 būrius ir 1 kulkosvaidininkų būrį (visos kuopos turėjo po 12 lengvųjų ir 2 sunkiuosius kulkosvaidžius). Be to, batalionas turėjo ir patrankų⁸⁴. Minske batalionas apsigyveno vadinamosiose šiaurės kareivinėse. Bataliono kareiviai saugojo gamyklas, elektros stotį, vandentiekį, sandėlius ir kitus karinius bei pramoninius objektus. 1942 m. kovo 28 d. sovietinei aviacijai bombarduojant Minską žuvo bene pirmasis bataliono kareivis eilinis Petras Dzindaleta⁸⁵. 1942 m. pavasarį (balandžio–gegužės mėn.) batalionas dalyvavo operacijose prieš sovietinius partizanus Slucko–Starobino rajonuose. Paskui apie du mėnesius batalionas veikė prieš partizanus Kopylio rajone ir vėliau sugrįžo į Minską. Netrukus iš Minsko batalionas buvo išsiųstas į Molodečno rajoną, ten turėjo saugoti

lentpjūves, geležinkelį ir draustinį⁸⁶. 1942 m. rugpjūčio 26 d. lietuvių policijos batalionų dislokacijos schemeje 3-iojo bataliono dislokacijos vieta nurodytas Minskas. Tuomet batalione tarnavo 13 karininkų, 77 puskarininkiai ir 421 eilinis⁸⁷. Pagal bataliono gydytojo kpt. Viktoro Galkausko parodymus, 3-iasis batalionas 1942 m. kovo pabaigoje iš Minsko perkeltas į Starobino rajoną, vėliau (apie gegužės 10 d.) – į Kopylio rajoną. Rugpjūčio mėnesį batalionas sugrąžintas į Minską ir po dviejų savaičių poilsio išsiųstas į Iveneco rajoną (apie 60 km į vakarus nuo Minsko). Rugsėjo mėnesį 3-iasis batalionas išsiųstas į Slonimą, ten išbuvo apie 2–3 savaites, paskui traukiniu nuvežtas į Molodečną. Čia bataliono kareiviai tarnavo iki 1943 m. kovo mėn. Bataliono 4-oji kuopa Molodečne kelis mėnesius saugojo sovietų karo belaisvių stovyklą. 1-oji ir 2-oji kuopos dalyvavo operacijose prieš sovietinius partizanus. Vienos operacijos metu bataliono kareiviai į nelaisvę paėmė tris partizanus ir perdavė juos vokiečių žandarmerijai. Iš Molodečno batalionas vėl perkeltas prie Minsko. 1-oji ir 2-oji kuopos Minsko apylinkėse saugojo durpynus, kuriuose dirbo sovietų karo belaisviai. 1943 m. gegužės mėn. gautas įsakymas išvykti į Gancevičių rajoną saugoti Baranovičių–Lunineco kelio ruožą. Tų metų spalio mėnesį 3-iasis batalionas persikėlė į Vileikos rajoną⁸⁸. Buvusio 2-osios kuopos būrio vado Stepono Čiutros liudijimu, 2-oji kuopa 1943 m. rudens buvo perkelta į Gluboką, čia pastatė tiltą per upę ir jį saugojo. Gluboke kuopa išbuvo iki 1944 m. birželio mėn.⁸⁹

1942 m. gegužės 9 d. ltn. Povilo Šepečio vadovaujamas bataliono 1-osios kuopos 2-asis būrys Kopylio rajone netoli Dubrovkos kaimo miške pateko į K. Vorosiłovo sovietinių partizanų brigados surengtą pasalą. Kelias valandas trukusiose kautynėse žuvo 1 jaunesnysis puskarininkis, 4 grandiniai, 11 eilinių ir 1 jaunesnysis kareivis (iš viso 17 karių). Būrys

prarado 1 lengvąjį kulkosvaidį, 16 šautuvų, 36 granatas ir 2 pistoletus. Partizanų esą žuvo apie 10 žmonių. Didelių nuostolių patyręs lietuvių būrys pasitraukė į Kopylį⁹⁰. Kopylyje bataliono kariai stebėjo 23 žmonių (tarp jų buvo ir 4 moterys) egzekuciją. Šie žmonės už ryšius su partizanais buvo viešai pakarti. Egzekuciją vykdė vokiečių žandarmerija ir vietos policija⁹¹. Dėl prastų kovos su partizanais rezultatų 3-iojo bataliono vadas P. Ambraziūnas ir jaun. ltn. Vytautas Plūkas buvo iškvieisti į Kauną ir vokiečių vadovybės įsakymu dviem savaitėms pasodinti į kalėjimą. Atlikęs bausmę V. Plūkas sugrąžintas į batalioną, o P. Ambraziūnas paskirtas lietuvių policijos 251-ojo, vėliau 5-ojo bataliono, veikusio Velikije Lukų srityje, vadu⁹². Prastą vadovavimą batalionui ir smukusią psichologinę karių būseną savo dienoraštyje pažymėjo ir karo kapelionas Z. Ignonis; jis rašė, kad „vyrų moralė mažai džiuginanti“, o vadai viskam abejingi, nesirūpina savo vyrų elgesiu⁹³. Perkėlus P. Ambraziūną, batalionui vadovavo kpt. Vladas Žibas (1942 m. lapkričio 30 d. atkeltas iš 15-ojo bataliono ir paskirtas 3-iojo bataliono vadu; 1943 m. gegužės 24 d. jis paskirtas naujai formuojamo 253-iojo lietuvių policijos bataliono vadu), kpt. Jonas Aleksa (bataliono vadu paskirtas 1943 m. gegužės 24 d.)⁹⁴.

Baltarusijoje 3-iasis batalionas iki 1944 m. vasaros dalyvavo kovose su sovietiniais partizanais ir saugojo įvairius karinės reikšmės objektus. Maždaug 1942 m. birželio–liepos mėn. šis batalionas kartu su dar dviem batalionais dalyvavo operacijoje prieš partizanus Voložino rajone. Vokiečių vadovybės įsakymu partizanų šeimos ir rėmėjai buvo iškeldinami, o jų namai sudeginami. Sulaikyti įtartini asmenys ir žydai buvo perduodami gestapui, paimti į nelaisvę partizanai – sušaudomi. Operacijos Voložino rajone metu žuvo ir keliolika bataliono kareivių⁹⁵ Kovose su partizanais nuostolių patirdavo

abi pusės. 1942 m. balandžio 20 d. kautynėse su partizanais Starobino apylinkėse žuvo eilinis Julius Navikas⁹⁶. Birželio 16 d. per susirėmimą su sovietiniais partizanais Kopylio apylinkėse žuvo 2-osios kuopos eilinis Albinas Antanynas, birželio 24 d. kautynėse prie Cimkovičių – eilinis Juozas Gustaitis, birželio 27 d. – eilinis Balys Jankūnas⁹⁷. 1942 m. balandžio–gegužės mėn. bataliono 2-osios kuopos kariai Starobino rajone nušovė 5 partizanus ir 9 civilius asmenis. Gegužės 23 d. kuopos kareiviai Andrašausčinos kaime nukovė 15 sovietinių partizanų. Birželio mėnesį bataliono kariai Cekovkos kaime nušovė 21 partizaną, o Žarkovo (Žarkausčinos?) rajone – 8 partizanus⁹⁸. Birželio mėnesį partizanai nakties metu užpuolė Gorodoko miestelyje stovinčią bataliono 1-ąją kuopą. Partizanų puolimas buvo atremtas, mūšyje žuvo 6 sovietiniai partizanai⁹⁹. 3-iojo bataliono būrio vado jaun. ltn. Justino Samuolio liudijimu, jo vadovaujamas būrys Baltarusijoje nukovė apie 10 sovietinių partizanų¹⁰⁰. 1942 m. vasarą bataliono 2-oji kuopa prie Moročo kaimo susidūrė su partizanais. Per susišaudymą žuvo ir nežinomas skaičius civilių kaimo gyventojų¹⁰¹. 1943 m. pradžioje jaun. ltn. J. Čerskaus vadovaujama bataliono 10 karių grupė apsupo vienkiemį, kuriame tuomet buvo 5 sovietiniai partizanai. Šį įvykį aprašė „Kario“ korespondentas psk. Juozas Mikštas: „[...] Dalinio vadas [J. Čerskus. – A. B.] nusprendė pats vienas iškrėsti tą trobesį. Savo vyrams įsakė būti pasiruošusiems, jeigu reikės jam padėti, o pats vienas su automatinio pistoletu ir keletu paruoštų mesti granatų nuslinko prie trobos. [...] Dalinio vadas [...] pastebėjo iš užstalės pakylančius du ginkluotus vyrus ir vieną gulintį ant suolo. Staiga buvo paleista automatinio pistoletu ugnis į ginkluotus banditus. Vieną apkabą išleidęs, tėsėk į trobos vidų granatą, kurios sproginimo metu kažkaip užsitrenkė durys ir pats dalinio vadas negalėjo greit pasprukti iš

trobos. Granatos sprogimo iš kažkur atplėštas lentgalis lengvai sužeidė jo veidą ir koją. Keletas banditų šoko pro langus lauk, bet čia juos pasitiko vienkiemį apsupusių karių ugnis. Jie atsišaudydami stengėsi pabėgti. Tuo metu dalinio vadas jau buvo lauke ir paleido į darbą savo automatą. Visi 5 iššokusieji banditai greit buvo likviduoti. Iškrėtus trobą, rasta 5 rusiški šautuvai ir daug šovinių. [...] ¹⁰² 1943 m. vasario mėn. bataliono 1-oji ir 2-oji kuopos dalyvavo operacijoje prieš sovietinius partizanus Molodečno apylinkėse. Operacijos metu 3 partizanai buvo paimti į nelaisvę ir perduoti vokiečių žandarmerijai. Po šios operacijos abi kuopos sugrįžo į Minską ir jo apylinkėse saugojo durpynus, kuriuose dirbo sovietų karo belaisviai ¹⁰³. 1943 m. vasarą Telechanų miestelyje partizanai nušovė bataliono 2-osios kuopos eilinį Stasį Kleivą ¹⁰⁴. Galimas daiktas, kad 3-iojo bataliono kariai tarnaudami Baltarusijoje nukovė apie 70–90 sovietinių partizanų ir jų rėmėjų. Esama liudijimų, kad kovose su partizanais Baltarusijoje žuvo daugiau kaip 40 bataliono karių ¹⁰⁵. 1942 m. spalio 17 d. „Kario“ laikraštyje buvo paskelbta 3-iojo bataliono vado padėka kovose pasižymėjusiems bataliono karininkams ir kareiviams. Straipsnyje paminėta kelios dešimtys karių pavardžių ir jų koviniai nuopelnai: „Mūsų Savisaugos Dalių N. batalionas, esąs rytuose, neseniai baigė ilgą savo veiksmų laikotarpį prieš raudonųjų banditų gaujas. Bataliono vadas kpt. A. šia proga išleido įsakymą, kuriame trumpai primenamas tas sunkus, garbingas bataliono kautynių ir atliktų žygių laikotarpis. [...] Visas batalionas žygiuodamas per dieną po 35–45 km pelkėtais Gudijos keliais ir miškais, vien tik pėsčiomis perėjo per 2000 km, atlikdamas daugiau kaip 180 kautynių uždavinių. Mūsų vyrų drąsa ir atkaklumas stebindavo ir bauginavo priešą. Jeigu jis stodavo į kautynes, tai tik iš pasalų ir tik trumpam laikui. Bet ir tai be nuostolių

nepasprukdavo, nors visuomet turėdavo pasiruošęs atsitraukimo kelius per miškingas vietas ir pelkes. Visuose žygiuose ir susirėmimuose mūsų vyrams stiprinančiu pagrindu buvo tėvynės meilė, lietuvių garbė, o taip pat savo bataliono ir savo kuopos garbė. ¹⁰⁶ Už nuopelnus kovose su partizanais vokiečių karo vadovybė 1944 m. pavasarį Geležiniais kryžiais apdovanojo šiuos bataliono karius: leitenantus Vladą Ašmoną ir Vincą Gumauską, jaun. ltn. Vincą Čerskų, jaun. psk. Antaną Bendoraitį, grandinį Venclovą Jarmolką, eilinius Miką Vaičekauską ir Kazį Čalkevičių ¹⁰⁷.

1943 m. rudenį 3-iasis batalionas buvo pasiūstas į Lužkų miestelį prie Desnos upės. Čia batalionas taip pat veikė prieš partizanus, ėjo įvairias sargybas, statė gynybinius įtvirtinimus ¹⁰⁸. Tų metų lapkričio 15 d. karo kapelionas Z. Ignonis aplankė batalioną ir laikė Mišias bei sakė pamokslą. Bataliono štabas tuomet buvo įsikūręs Vičkauščinoje. Bataliono dislokavimosi rajone veikė didelės ir gerai ginkluotos sovietinių partizanų pajėgos. Dėl nuolatinių pavojų ir sunkumų bataliono karių moralinė ir psichologinė būklė buvo prasta. Tai pastebėjo ir batalioną aplankęs karo kapelionas: „[...] šis Batalionas per girtuokliavimą buvo daugiausiai nukentėjęs. Alkoholis kaltas dėl baisių nusikaltimų ir lietuviškos garbės suniekavimo...“

Taip pat ir religiniu atveju Batalionas apverktinoje padėtyje. Tikrai vienas kitas karininkas stovi moralės principų aukštumoje, dauguma skeptikai ir viskam abejingi. Tokie pat ir kariai. [...] Šiandien (1943.XI.15) suėjo du metai, kai Batalionas kovoja Rytuose. Sukakties proga atnašavau šventas Mišias ir pasakiau pritinkantį pamokslą. [...] labai aštriais žodžiais ir kietais pavyzdžiais puoliau girtuokliavimą. Pabrėžiau jiems, kad šis Batalionas davė daugiausia kalinių Minsko kalėjimui. Žiauriai, neatleistinai nusikalto jų ginklo draugai tik per girtuokliavimo kaltę.

Bet... karių buvo nedaug pamaldose. Kiti nusigėrę miegojo. [...]“¹⁰⁹

1944 m. liepos pradžioje batalionas ėmė trauktis Rytprūsių kryptimi (per Dokšicą, Kauną ir Jurbarką) ir Tilžėje (pagal kitus šaltinius – Tauragėje) buvo išformuotas¹¹⁰. Tilžėje eiliniai ir seržantai perkelti į vokiečių priešlėktuvinius dalinius, iš lietuvių batalionų atrinkta apie 200 karininkų ir išsiųsta į policijos mokyklą Drezdene. Netrukus iš Drezdeno grupė lietuvių karininkų buvo išsiųsti į Telšius, į formuojamą Tėvynės apsaugos rinktinę (TAR). Buvęs būrio vadas S. Čiutra išsiųstas į Sedoje formuojamą TAR 1-ąjį pulką 6-osios kuopos būrio vadu¹¹¹.

1944 m. spalio pradžioje sovietų kariuomenė pulką išskleidė, pulko likučiai buvo išsiųsti į Klaipėdą, vėliau į Kuršių neriją ir čia paskirstyti po vermachto pionierių dalinius. Dalis lietuvių karininkų perkelti į Rytprūsiuose dislokuotą vermachto 796-ąjį pionierių batalioną ir 1945 m. kovo pabaigoje Heiligenbeilio rajone pateko sovietams į nelaisvę¹¹². Kita dalis buvusių 3-iojo bataliono karių 1944 m. liepos mėn. aprenkti vokiškoms uniformomis ir traukiniu nuvežti į Štralzundo miestą Vokietijoje. Po poros savaičių jie perkelti į Vurceno miestą. Čia jie du mėnesius buvo mokomi priešlėktuvinės gynybos ir vėliau paskirstyti po įvairius vokiečių dalinius¹¹³.

Dezertyrai. Kaip ir kituose lietuvių policijos batalionuose, dezertyravimo atvejai 3-iajame batalione buvo gana dažni. Jų ypač padaugėjo 1943 m., kai lietuvių kariai suprato, kad artėja Vokietijos pralaimėjimas kare ir jų tarnyba yra beprasmiška. 1943 m. iš bataliono pasišalino kareivis Antanas Mažeika. Jį Kaune suėmė vokiečių policija ir nuteisė kalėti vienerius metus. Kalėjime A. Mažeika sėdėjo iki sovietų sugrįžimo į Lietuvą¹¹⁴. 1943 m. balandžio 3 d. 3-iojo bataliono vadas kpt. V. Žibas pranešė Vilniaus miesto policijos vadui: „Man pavesto bataliono pusk.

Marcinkus Julius, gyv. Vilniuje, Totorių gt. Nr. 8–14, buvo komandiruotas į Vilnių, iš kur turėjo grįžti š. m. kovo 1 d. Laiku negrįžęs yra užskaitytas dezertyru. Prašau Tamstą parėdymo padaryti paieškojimą ir per L. S. D. žandarmeriją Vilniuje pristatyti jį į Minską, Nowinki dvarą.“¹¹⁵ Tų metų liepos 30 d. iš dalinio pasišalino grandinis Vincas Kazokas, rugsėjo 3 d. iš bataliono pabėgo viršila Antanas Vaškevičius. 1944 m. sausio 12 d. iš bataliono pasišalino eilinis Vytautas Baranauskas, vasario 3 d. dezertyravo eilinis Augustas Jankauskas, vasario 19 d. – psk. Petras Bartulis, kovo mėn. – grandinis Stasys Imbrasaitis¹¹⁶.

LIETUVIŲ POLICIJOS 4-ASIS (VILNIAUS) BATALIONAS

Bataliono lauko pašto Nr. 27383. Šis batalionas suformuotas Vilniuje 1941 m. rugsėjo pradžioje. Rugsėjo 16 d. žiniomis, batalioną sudarė trys kuopos (13-oji, 14-oji ir 15-oji). Bataliono vadu paskirtas kpt. Povilas Bareišis. Rugsėjo 23 d. žiniomis, bataliono štabe tarnavo 12 kariškių (bataliono vadas kpt. P. Bareišis, adjutantas jaun. ltn. Jonas Gradinskas, ūkio viršininkas ltn. Balys Strazdas), 1-ojoje kuopoje – 119 karių (kuopos vadas kpt. Vincas Miliauskas, būrių vadai – ltn. Pranas Urbutis, jaunesnieji leitenantai Stasys Atkočaitis ir Vincas Liauba), 2-ojoje kuopoje – 92 kariai (kuopos vadas ltn. Vladas Ašmonas, būrių vadai – ltn. Bronius Gritis, jaunesnieji leitenantai Jonas Asminas ir Vladas Garsys), 3-iojoje kuopoje – 82 kariai (kuopos vadas kpt. Vladas Patašius, būrių vadai – ltn. Bronius Deveikis, jaunesnieji leitenantai Vytautas Norkus ir Justinas Samuolis), 4-ojoje kuopoje – 85 kariai (kuopos vadas kpt. Ignas Jonikas, būrių vadai – ltn. Juozas Šivokas, jaunesnieji leitenantai Povilas Šepetys ir Juozas Šliarpas). Iš viso batalione

tada tarnavo 390 karių¹¹⁷. Batalionas buvo įsikūręs Vilniuje, Sierakausko gatvėje (tuomet Nr. 13) esančioje cerkvėje¹¹⁸. 4-asis batalionas suformuotas perkėlus į jį karius iš kitų Vilniaus apygardos savisaugos dalinių. 1941 m. rugsėjo 10 d. iš Vilniaus 2-ojo bataliono į 4-ąjį batalioną atkelta 16 eilinių¹¹⁹. Rugsėjo antroje pusėje batalioną sudarė keturios kuopos. Rugsėjo 29 d. įsakyme savisaugos daliniams nurodyta, kad 4-ojo bataliono 4-osios kuopos būrio vadas jaun. ltn. J. Šliarpas nuo 1941 m. rugsėjo 19 d. paleidžiamas neribotų atostogų¹²⁰. Rugsėjo 30 d. batalionas sumažintas iki trijų kuopų, vieną kuopą (iš viso 148 įvairių laipsnių karius) perkėlus į 3-iąjį batalioną. Vietoj perkeltos kuopos batalione pradėta formuoti reprezentacinė kuopa, kuri tų metų gruodžio 31 d. išsiųsta į Kauną¹²¹. 1941 m. lapkričio pradžioje batalioną vėl sudarė keturios kuopos. Laikiniai eiti 4-osios kuopos (tuomet ši kuopa turėjo 16-ąjį numerį) vado pareigas nuo lapkričio 1 d. paskirtas iš Vilniaus 2-ojo bataliono atkeltas ltn. Stasys Mykolaitis. Kuopoje tada tarnavo 75 kariai. Gruodžio 1 d. į batalioną atkelti 38 karininkai ir puskarininkiai, tarp jų kpt. Juozas Irlėlis (paskirtas bataliono gydytoju), leitenantai Martynas Cieminis, Liudvikas Norkevičius (paskirtas bataliono vado adjutantu), Balys Šimkonis, Leopoldas Tribė, jaunesnieji leitenantai Jonas Gradinskas, Zigmas Krištaponis ir Juozas Rimkevičius¹²².

1941 m. gruodžio 4 d. iš šešiolikos 4-ojo bataliono karių buvo suformuotas savisaugos dalinių Vilniaus apygardos štabo žandarų būrys. Būrio vadu paskirtas ltn. M. Cieminis. Būriui pavesta prižiūrėti savisaugos dalinių karių elgesį viešose vietose¹²³. 1942 m. sausio mėn. batalionas papildytas savanoriais iš visos Lietuvos. Naujokai apmokyti Lietuvos kariuomenės uniformomis, apginkluoti vokiškais šautuvais ir pradėti mokyti rikiuotės, taktikos bei kitų karinių dalykų¹²⁴. 1942 m. pradžioje pasikeitė bataliono vadovybė. Yra

žinoma, jog tų metų balandžio pradžioje bataliono vadas buvo mjr. Leonardas Jurkšas, 4-osios kuopos vadas – kpt. Petras Puodžiūnas. Lapkričio 30 d. vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje įsakymu kpt. P. Puodžiūnas paskirtas 4-ojo bataliono vadu¹²⁵.

Vokiečių tvarkos policijos vado Ostlande 1942 m. kovo 23 d. įsakymu 4-asis batalionas kartu su 7-uju, 8-uju ir 11-uju lietuvių policijos batalionais privalėjo rengtis išvykti į Ukrainą. Batalionas turėjo važiuoti traukiniu į Jaroslavo–Pšemislio sritį Vakarų Ukrainoje, toliau keliauti į Lvovą. Čia 4-asis batalionas iš atsakingo strateginės autostrados IV (*Durchgangsstrasse IV*) karininko mjr. Giesecke's turėjo gauti konkrečią užduotį ir veiklos rajoną. Būdamas Lvove batalionas turėjo būti pavaldus vokiečių tvarkos policijos vado Krokuvoje¹²⁶. Prieš išvykstant į Ukrainą (1942 m. kovo 3 d.) batalionui buvo paskirtas vokiečių ryšių karininkas policijos kpt. Arthuras Martinas, atvykęs iš Miunsterio¹²⁷. 1942 m. gegužės 11 d. batalionas (12 karininkų, 56 puskarininkiai ir 418 eilinių) išsiųstas į Ukrainą „vykdyti ypatingą uždavinį“¹²⁸. Iš pradžių batalionas traukiniu atvyko į Lvovą ir apsistojo kareivinėse. Kelionę į Ukrainą „Karyje“ aprašė bataliono jaun. ltn. J. Gradinskas: „[...] Vakar po pietų atvykome į L. [Lvovą. – A. B.]. Pavakare buvo pranešta, kad čia išsikrausime ir laikinai liksime. [...] Parvykstu į mūsų naująsias kareivines. Balkone jau iškeltos linksmos plevėsuoja dvi vėliavos: raudona su hakenkreuzu ir pirmą kartą šiame mieste lietuviška trispalvė. [...] Šiandie Sekminės. Kuklius mūsų važiuojančius namelius puošia beržų šakos. Prieš piet atsiduriame Z. [...] Įvažiuojame į pramonės sritį. Pasiikiame miestą D., pramonės centrą. Čia fabrikai prie geležinkelio linijos tęsiasi šimtais metrų. Visi jie susprogdinti, sudeginti. Visa tai raudonųjų, kaip čia juos žmonės vadina, darbas. [...] Pavakariais sustojame stotyje J. [Juzovka. – A. B.]. Ji

visai netoli miesto S. [Stalino. – A. B.]. [...] Jau žygiuojame, nebevažiuojame toliau į Rytus. Po pietų pasiekiamo dienos tikslą. Mus sutinka labai mandagūs ir rūpestingi vokiečių pareigūnai. [...] Šiandie – antra žygio diena. 43 km! Lietus „taiso“ nuotaiką, bet nieko nepadarysi – palapinę ant pečių ir žengte marš!¹²⁹

Po dviejų savaičių batalionas buvo išsiųstas į Juzovkos miestą netoli Stalino (nuo 1961 m. – Doneckas). Čia liko 3-ioji ir 4-oji kuopos. Pagal vokiečių policijos dokumentus, 4-asis batalionas į Stalino miestą atvyko 1942 m. gegužės 29 d. Batalionas tapo pavaldus strateginės magistralės IV apsaugos skyriui ir turėjo būti panaudojamas į rytus nuo Stalino. Bataliono 1-oji kuopa turėjo būti siunčiama į Snežnojė, 2-oji kuopa – į Makejevą ir Sugreščių, 3-ioji ir 4-oji kuopos – į Stalino vakarinę dalį¹³⁰. Juzovkoje lietuvių kariai saugojo sovietų karo belaisvių stovyklą (joje buvo apie 1,5–2 tūkst. karo belaisvių). Karo belaisviai dirbo kelio tiesimo darbus. Jie gyveno barakuose, jų maitinimas buvo blogas. Dėl sunkių gyvenimo sąlygų nemažai belaisvių mirdavo. Kartą 4 belaisviai darbo metu pasmaugė sargybinį ir pabėgo. Už tai vokiečiai šalia lagerio pakorė kelis belaisvius. 1942 m. lapkričio mėn. 4-osios kuopos 2-asis būrys perkeltas prie Rostovo ir čia stovėjo apie du mėnesius. Po Stalingrado mūšio būrys perkeltas į Jalovaisko miestą. Čia susirinko visa 4-oji kuopa. Po mėnesio į Jalovaiską atvyko ir 3-ioji kuopa. Abi kuopos buvo kariškai mokomos. 1943 m. pradžioje 4-oji kuopa perkelta į Slaviankos gyvenvietę ir ten pakeitė latvių kuopą, saugojusią kelio tiesimo darbus dirbančius civilius gyventojus. Slaviankoje 4-oji kuopa tarnavo iki 1943 m. birželio mėn. Priartėjus frontui, ji perkelta į Dnepropetrovską. Čia susirinko visos 4-asis batalionas¹³¹. Kita dalis bataliono karių 1942 m. viduryje iš Juzovkos nuvežti į Siniavkos stotį (Stalino sritis), vė-

liau grąžinti į Juzovką. Čia batalionas toliau buvo kariškai mokomas ir saugojo karinius sandėlius. Juzovkoje batalionas stovėjo apie du mėnesius. Bataliono kareiviai konvojuodavo į darbus apie 500 sovietų karo belaisvių, kurie tiesė naują autostradą¹³². Strateginės magistralės (*Durchgangsstrasse IV*) tiesimo darbų apsaugai buvo sutelkta daug įvairių tautų policijos batalionų. Magistralės tiesimo darbai vyko beveik 1500 km ruože. Apie tai „Karyje“ rašė karo korespondentas Henrikas Blazas: „[...] Taigi visu kelio ruožu vyksta dideli kelio praplėtimo ir statybos darbai. Šalikelėse daugelyje vietų įrengtos akmens laužyklos, pristatyta akmens malimo mašinų. Ir akmens laužyklose, ir prie kelio statybos dirba daugiausia belaisviai. Jie čia sukonzentruoti belaisvių stovyklose ir juos stropiai reikia saugoti, kad neišsilakstyti, kad pabėgę neplėšikautų apylinkės kaimuose. Atsiminus, jog kelio statybos ruožas tęsiasi per 1000 kilometrų, galima įsivaizduoti, kokia gausybė žmonių čia dirba ir kiek daug karių šio darbo apsaugai reikia panaudoti. Statybos darbus prižiūrinčių karių tarpe rasi ir vokiečių, ir lietuvių, ir latvių, ir kitų tautų atstovus, kurie čia, Ukrainos platybėse, išsiskirstę nedideliais būreliais, neša apsaugos tarnybą šimtus kilometrų besitęsiančiuose ruožuose. [...] Mūsų kai kurių karių pareiga šiandie Ukrainoje dalyvauti kelių statyboje. Šioji pareiga yra viena svarbiausių. Juk ir Napoleonas tik todėl pralaimėjo kovą Rytuose, kad jis nenu tiesė kelių ir nesutvarkė tiekimo. Vokiečių karinė vadovybė šios klaidos nebekartoja. Keliai tiesiami ir sutvarkomi. Priešas bus nugalėtas.“¹³³

Stalino mieste dalis bataliono kareivių saugojo karo belaisvius, dirbančius gamykloje Nr. 144. Be to, lietuviai saugojo sovietų karo belaisvių stovyklą, kurioje kalėjo apie 1 tūkst. belaisvių. Vėliau (nuo 1943 m. pradžios) 4-ojo bataliono kareiviai saugojo geležinkelio atkarpą Jasinevataja–Juzovka¹³⁴.

1942 m. rugpjūčio mėn. bataliono 2-oji kuopa (vadas ltn. Juozas Tarasevičius) išsiųsta į Makejevką ir čia saugojo maisto sandėlius bei sovietų karo belaisvius maždaug iki gruodžio mėnesio. Karo belaisvių stovykloje buvo kalinama apie 1 tūkst. žmonių. Belaisviai kraudavo akmenis į sunkvežimius ir dirbo kitus sunkius fizinius darbus. Stovyklos komendantas buvo vokiečių majoras. Vokiečiai su belaisviais šioje stovykloje elgėsi normaliai, belaisvių nemušė ir nešaudė¹³⁵. Čia bataliono kareivis Kazys Vaikutis sumušė vieną vokiečių kariškį už tai, kad šis savavališkai užėmė būrio vado ltn. Vlodo Garsio kambarį. Už tai K. Vaikutis metus kalintas Talino kalėjime. Vėliau jis sugrąžintas į savo batalioną, kuris tuomet dislokavosi Kovelio apylinkėse. Po savaitės (1943 m. spalio 22 d.) K. Vaikutis iš bataliono pabėgo ir sugrįžo į namus Antalieptės valsčiuje¹³⁶.

Nuo 1942 m. gruodžio mėn. iki 1943 m. liepos mėn. 3-ioji kuopa saugojo dirbančius civilius darbininkus Jalovaisko rajone. Vėliau ši kuopa su visu batalionu išsiųsta į Kovelį¹³⁷. Viena bataliono kuopa 1942 m. vasaros pabaigoje padalyta į dvi grupes ir paskirstyta po įvairius kolūkius. Apie 20 karių grupė atsidūrė Rostovo srityje ir saugojo kelią tiesiančius vietos gyventojus. Ši grupė čia tarnavo maždaug iki 1943 m. sausio mėn., paskui buvo nuvežta į Ilovaisko geležinkelio stotį (Stalino sritis), vėliau – į Petropavlovsko rajoną ir ten kariškai toliau buvo mokoma¹³⁸. 1943 m. rudenį, priartėjus frontui, visas 4-asis batalionas pasitraukė į Dnepropetrovską. Po dviejų savaičių (maždaug 1943 m. lapkričio mėn.) batalionas traukiniu buvo perkeltas į Kovelį. Kai kurių autorių teigimu, 4-asis batalionas išformuotas 1943 m. lapkričio mėn.¹³⁹ Vis dėlto pagal buvusių bataliono karių parodymus, bataliono branduolys išliko iki 1944 m. vasario mėn. Tikėtina, jog batalionas veikė kitu pavadinimu ir kitu numeriu. 1943 m. spalio

25 d. bataliono vokiečių ryšių karininkas informavo tvarkos policijos vadą Lietuvoje apie kritišką padėtį jo prižiūrimame batalione. Ryšių karininko teigimu, batalionas nepajėgus vykdyti jam keliamų uždavinių, karininkai nesugeba suvaldyti savo pavaldinių, bataliono kariai nepatikimi, nes moka rusų bei ukrainiečių kalbas ir bendrauja su vietos gyventojais, mėgsta degtinę ir moteris. Ryšių karininko nuomone, batalioną reikėtų mažiausiai 8 savaitėms atšaukti iš užimamo rajono ir tęsti mokymus tokioje vietoje, kur būtų neįmanoma bendrauti su vietos gyventojais¹⁴⁰. Kovelio srityje dalis bataliono kareivių saugojo kaimų gyventojus nuo lenkų partizanų (Armijos krajojvos) antpuolių. Bataliono kareiviams tekdavo susidurti su lenkų ir sovietiniais partizanais. Pastarieji puldavo kareivių saugomus įvairius karinius ir pramoninius objektus. Apie 40 bataliono karių iš Kovelio buvo pasiūsti į Vokietiją tarnauti priešlėktuviniuose daliniuose. Šioje grupėje buvęs eilinis Bernardas Čebatoriūnas pakeliui į Vokietiją iš siunčiamo būrio pasišalino ir sugrįžo į namus. 1944 m. sausio pabaigoje 4-ąjį batalioną apsupo puolanti sovietų kariuomenė Kovelio ir Dubno rajonuose. Apsuptyje batalionas išbuvo apie dvi savaites. Daug bataliono karių pateko į sovietų nelaisvę¹⁴¹. 1944 m. vasario mėn. iš apsupties Dubno rajone pavyko prasiveržti tik devyniolikai 4-ojo bataliono karių. Jie išsiųsti į Kauną¹⁴². Galima teigti, jog nuo 1944 m. vasario mėn. 4-asis batalionas kaip savarankiškas dalinys nustojo egzistavęs.

Dezertyrai ir kiti bataliono nuostoliai. Pirmieji karių pasišalinimo iš tarnybos atvejai užfiksuoti jau 1941 m. Bataliono eilinis Kazys Andriejaitis tų metų rugsėjo 11 d. buvo perkeltas į 3-įjį batalioną, tačiau ten nenuvyko ir buvo pasišalinęs iki rugsėjo 17 d. Už tai savisaugos dalinių teismas spalio 13 d. jį nuteisė kalėti du mėnesius daboklėje. Rugsėjo 13 d. iš bataliono pasišalino kareivis

Stasys Jakučionis¹⁴³. 1942 m. gegužės 21 d. iš bataliono dezertyravo eiliniai Klemensas Juknevičius ir Juozas Grigelis. Per kitas kelias dienas Lvove ir Tarnopolyje pasišalino eilinis Jeronimas Stasevičius ir puskarininkiai Robertas Tabaras bei Leonas Leščinskas¹⁴⁴. 1942 m. balandžio 18 d. dėl nežinomų priežasčių vokiečiai suėmė kpt. Jurgį Rinkevičių. Jis buvo kalinamas Rygos kalėjime iki rugsėjo 17 d., bet teismas jį pripažino nekaltu ir jis paleistas į laisvę. Rugsėjo 16 d. iš bataliono dezertyravo eilinis Antanas Skunsmanas. Jis grįžo į savo gimtąjį Račų kaimą Mažeikių apskrityje. 1943 m. spalio mėn. policija A. Skunsmaną suėmė ir uždarė Kauno sunkių darbų kalėjime. Po mėnesio jam iš kalėjimo pavyko pabėgti, tačiau 1944 m. birželio mėn. jis vėl buvo suimtas ir uždarytas Šiaulių kalėjime. Priartėjus frontui, per bombardavimą A. Skunsmanas iš kalėjimo vėl pabėgo¹⁴⁵. 1943 m. kovo 9 d. iš areštinės pabėgo 4-ojo būrio vadas lt. V. Garsys¹⁴⁶.

Pabėgimų iš bataliono padažnėjo nuo 1943 m. antros pusės. Tų metų rugpjūčio 9 d. iš bataliono dezertyravo eilinis Antanas Paurys, rugsėjo 24 d. – eilinis Kostas Vaičiukėnas, spalio 11 d. iš bataliono pabėgo jaun. psk. Juozas Vilkaitis ir eilinis Justas Valys¹⁴⁷. Spalio 25 d. iš Kupicovo atramos punkto su ginklais pasišalino 11 bataliono 2-osios kuopos kareivių. Įtarta, kad jie pabėgo pas Ukrainos sukilėlių armijos (UPA) partizanus, su kuriais tarėsi dėl tarpusavio nepuolimo¹⁴⁸. Lapkričio 13 d. 4-osios kuopos raštvedys Juozas Zdanavičius gavo 20 parų atostogų ir išvyko į Švenčionis. Atgal į batalioną jis negrįžo ir slapstėsi iki vokiečių okupacijos pabaigos¹⁴⁹.

Didesnių nuostolių batalionas patyrė Ukrainoje. 1942 m. rugpjūčio 10 d. kautynėse su sovietiniais partizanais Ukrainoje žuvo eilinis Julius Stankus. 1943 m. vasario 14 d. ir kovo 7 d. Stalino miesto apylinkėse žuvo bataliono eilinis Edmundas Urbelis ir 4-osios

kuopos grandinis Jonas Jackūnas. Spalio 29 d. kovoje su partizanais Ukrainoje žuvo eilinis Jonas Dičiūnas, kilęs iš Zarasų apskrities Antalieptės valsčiaus. Lapkričio 10 d. kovoje su partizanais žuvo eilinis Alfonsas Šileikis, gruodžio 2 d. – psk. Jonas Genaitis (Ginaitis)¹⁵⁰. Kai kurie šaltiniai nurodo, jog viena šio bataliono kuopa neteko net 30 karių¹⁵¹. Deja, trūksta archyvinių šaltinių, kurie padėtų nustatyti tikruosius 4-ojo bataliono nuostolius (žuvusiųjų, sužeistų, patekusių į nelaisvę karių skaičių).

LIETUVIŲ POLICIJOS 254-ASIS BATALIONAS

Bataliono lauko pašto Nr. 56994. Batalionas pradėtas formuoti Vilniuje 1942 m. gegužės mėn. SS reichsfiurerio ir vokiečių policijos vado gegužės 30 d. įsakymu 254-ąjį batalioną turėjo sudaryti štabas ir dvi kuopos. Batalione numatyta įsteigti 2 kuopos viršilų ir 59 puskarininkių etatus¹⁵². Tų metų gegužės mėnesį batalionas persikėlė iš Didžiosios gatvės į Sierakausko gatvę esančias kareivines (Nr. 13)¹⁵³. Formuojamo bataliono pagrindą sudarė buvusi Vilniaus 1-ojo bataliono atskiroji (5-oji) kuopa ir iš Alytaus atvežti 120 savanorių naujokų. Dėl to batalionas iš pradžių vadintas naujokų batalionu. Naujokai suskirstyti į būrius ir apmokyti Lietuvos kariuomenės uniformomis. Paskui prasidėjo kariškas naujokų mokymas. Kariai supažindinti su Lietuvos kariuomenės vidaus, sargybų ir rikiuotės statutais, su ginklais ir kautynių taktika.

1942 m. birželio mėn. batalionas papildytas naujais kariais: čia atkelta kelios dešimtys įvairių laipsnių karių, tarp jų 2 kavalerijos karininkai. Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. birželio 17 d. nurodymu naujokų batalionas pavadintas 254-uju rezerviniu batalionu (254-E-Bn). Bataliono kariai tu-

rėjo saugoti geležinkelius, ūkius bei kitus objektus nuo partizanų puolimų¹⁵⁴. 1942 m. rugpjūčio 26 d. žiniomis, batalione tarnavo 15 karininkų, 27 puskarininkiai ir 184 eiliniai¹⁵⁵. Liepos mėnesį apie 150 bataliono karių išsiųsti į Pabradės rajoną kirsti miško ir ruošti malkų šildymo sezonui. Atlikusi šiuos darbus, kuopa 1942 m. lapkričio pradžioje sugrąžinta į Vilnių. Tada batalionas vėl papildytas naujais žmonėmis ir ginklais. Į kiekvieną šaulių kuopą papildomai įtraukta po vieną sunkiųjų kulkosvaidžių būrį. Galutinai suformuotame naujokų batalione buvo apie 380–400 karių. Bataliono vadu paskirtas kpt. Povilas Bareišis, jo adjutantu – ltn. Petras Polekuskas, sanitarijos skyriaus vadu – viršila Anicetas Viščius, būrių vadais – jaunesnieji leitenantai Jonas Abraitis, Jonas Bardzilauskas, Bronius Latoža ir viršila Kazys Leknickas¹⁵⁶. Tikėtina, kad batalione tuo metu tarnavo leitenantai Pranas Mikužis (kuopos vadas), Kazys Zubras ir Antanas Bražiūnas (būrio vadas nuo 1942 m. birželio 21 d.)¹⁵⁷.

1942 m. birželio 19 d. į batalioną atkeltas ir paskirtas laikinai eiti ūkio viršininko pareigas kpt. Mikas Šalovėjus, rugpjūčio 1 d. atkeltas ir būrio vadu paskirtas jaun. ltn. Tadas Butkevičius¹⁵⁸. 1942 m. gruodžio 1 d. žiniomis, bataliono štabe tarnavo puskarininkiai K. Balbatas, Antanas Gričius, Antanas Lukoševičius, Valentas Lukoševičius ir A. Viščius¹⁵⁹.

1942 m. spalio 1 d. 254-asis batalionas vokiečių vadovybės įsakymu išvyko į Pastovius (Baltarusija)¹⁶⁰. Atvykę į Pastovius (spalio 3 d.), bataliono kariai apsigyveno buvusiose lenkų kareivinėse. Kartu su batalionu čia dislokavosi ir vienas lietuvių kavalerijos eskadronas, vadovaujamas ltn. Klemenso Karoso. Pastovyse taip pat buvo vokiečių, latvių ir estų dalinių. Batalionas gavo užduotis baigti karinį mokymą, paskui saugoti geležinkelius, miestelius ir kaimus nuo sovietinių partizanų bei kriminalinių elementų puolimų ir di-

versijų. Lapkričio 4 d. batalionas perkeltas į Breslaują, čia stovėjo iki gruodžio pradžios ir toliau buvo kariškai mokomas. Iš Breslaujos batalionas perkeltas į Lužkų apylinkes ir išsklaidytas nedideliais būriais saugoti geležinkelio atkarpą Druja–Voropajevas. 1943 m. sausio pradžioje 254-asis batalionas perkeltas į Šarkauščiną¹⁶¹. 1942 m. gruodžio 24 d. jaun. ltn. J. Abraitis gavo bataliono vado įsakymą su savo būriu ir dviem sunkiųjų kulkosvaidžių skyriais vykti į vieną atsparos punktą saugoti svarbaus geležinkelio tilto, esančio miške už 20–25 km nuo Pastovių. Šis tiltas stovėjo svarbioje dviejų krypčių geležinkelio linijoje tarp Molodečno ir Polocko. Minėta geležinkelio linija buvo aprūpinamas Rytų fronto vokiečių armijos šiaurinis sparnas¹⁶². Šis atsparos punktas buvo vadinamas „*Soša-Brücke*“. Čia ltn. J. Abraičio būrys ėjo sargybą iki 1943 m. kovo mėn.

1942–1943 m. batalionas buvo dažnai kilnojamas iš vienos vietos į kitą, kiek ilgesniam laikui apsistojo Pastovyse, Breslaujoje ir Prozorokuose. 1943 m. pavasarį batalionas sugrąžintas į Šarkauščinos miestelį (į šiaurės rytus nuo Pastovių) ir gavo užduotį saugoti geležinkelio ruožą Glubokas–Šarkauščina–Druja. Šio ruožo apsaugai panaudoti beveik visi bataliono dviejų kuopų kariai, įrengta apie 10 atsparos punktų (bunkerių). Bataliono štabas, abiejų kuopų štabai, vokiečių ryšių karininko štabas ir vienas šaulių būrys su sunkiųjų kulkosvaidžių skyriumi apsistojo Šarkauščinos miestelyje¹⁶³. Pakeičiant į Šarkauščiną vienas bataliono būrys paliktas saugoti geležinkelį, malūną bei kitus objektus Voropajevo miestelyje (į pietvakarius nuo Šarkauščinos) ir jo apylinkėse. Lietuvių kariai buvo ginkluoti šautuvais, pistoletais, granatomis bei lengvaisiais ir sunkiaisiais Maksimo ir Bruno tipų kulkosvaidžiais. Atsparos punktuose įsikūrusius karius dažnai apšaudydavo arba užpuлдavo sovietiniai partizanai. Kita vertus, kai kurie

partizanų būriai mėgindavo užmegzti ryšius su lietuvių kariais ir įkalbėti juos pereiti pas partizanus. „Žalgirio“ junginio sovietiniai lietuvių partizanai užmezgė ryšius su Bielkų atsparos punkto kariais (15 žmonių), kuriems vadovavo viršila K. Leknickas. Tačiau partizanams nepavyko suagituoti bataliono karių pereiti į jų pusę.

Voropajevo rajone buvo trys sargybių postai, juose tarnavo 36 bataliono kariai. Beveik per metus pirmame poste 1 karys paimtas ir nelaisvę ir 2 sužeisti; antrame poste žmonių aukų nebuvo, nors įvyko keliolika susidūrimų su partizanais; trečiame poste žuvo 3 kariai, 1 paimtas ir nelaisvę ir 2 sužeisti¹⁶⁴. 1943 m. spalio mėn. 254-ojo bataliono vadovybė ir vienas būrys persikėlė į Prozorokų miestelį. Ten jau stovėjo vokiečių ir ukrainiečių dalinys. Per miestelį ėjo svarbus vokiečių kariuomenės aprūpinimui geležinkelis. Lietuvių dalinys gavo užduotį patruluoti po apylinkes ir rengti pasalas partizanams. Apie 3 km už miestelio bataliono kariai aptiko lietuvišką kaimą. Šio kaimo gyventojai čia įsikūrė dar caro laikais. Jie kentėjo nuo sovietinių partizanų plėšikavimų. Partizanų bazė buvo netoli esančiame K. Vorošilovo kolūkyje. Bataliono kariai dažnai atvykdavo į šį kaimą ir stengėsi apsaugoti jo gyventojus nuo partizanų puolimų¹⁶⁵. 1943 m. spalio mėn. bataliono kareiviai kartu su vokiečių policijos pulku dalyvavo konvojuojant į surinkimo punktus Voropajeve, Dunilovičiuose ir kitose vietovėse darbams Vokietijoje sugaudytus žmones¹⁶⁶. Vėlyvą 1943 m. rudenį 254-ąjį batalioną aplankė karo kapelionas Z. Ignonis. Šią kelionę jis aprašė savo dienoraštyje: „Mus sutiko pats Bataliono vadas kapitonas Bareišis, lietuviškos širdies užsigrūdinęs karys ir puikus žmogus. [...] Sekantį rytą bažnyčioje radau daugybę karių manęs belaukiančių, prisirengusių atlikti išpažintį. Apie dešimtą valandą su skambiomis lietuviškomis dainomis į bažnyčią atžygiavo dar dvi kuopos. Kariai,

vadovaujami leit. Bardzilausko, gražiai ir jautriai giedojo lietuviškas giesmes. Pasakiau jiems jautrų pamokslą. [...] Sekantį rytą turėjome nepaprastas pamaldas už visus žuvusius lietuvių kovotojus. Daug ir daug vos prasiskleidusių lietuviškų žiedų nuvyto Gudijos miškų ir pelkių klampynėse...“¹⁶⁷

1944 m. kovo 5 d. visas batalionas buvo sutelktas Šarkauščinoje. Bataliono 1-oji kuopa pasiūsta į kaimą už 4 km nuo miestelio, sustiprintas 2-osios kuopos būrys paliktas Šarkauščinoje. Kaimo apylinkėse patruliavusi kuopa kartais susidurdavo su sovietiniais partizanais. Vienas kuopos kareivis be leidimo išėjo į gretimą kaimą ir buvo partizanų pagrobtas. Du lietuvių tautybės sovietiniai desantininkai, nuleisti netoli kuopos stovyklavietės, savanoriškai pasidavė bataliono kariams¹⁶⁸. 1944 m. pradžioje dėl masinio dezertyravimo 254-ojo bataliono karių skaičius sumažėjo maždaug perpus¹⁶⁹. Priartėjus frontui, batalionas pasitraukė į Lietuvą ir čia buvo prijungtas prie naujai formuojamo kito bataliono¹⁷⁰.

Tiksli bataliono išformavimo data ir aplinkybės nėra žinomos. Tikėtina, kad 1944 m. balandžio mėn. 254-asis batalionas nustojo egzistavęs kaip savarankiškas vienetas. Tų metų vasarą dalis buvusių bataliono karių kartu su kitais lietuvių ir vokiečių daliniais pasitraukė į Rytprūsius. Čia lietuvių karius vokiečiai nuginklavo ir išvežė į miestą netoli Danijos sienos. Po kelias savaites trukusių mokymų jie pasiūsti saugoti aerodromo prie Breslau, vėliau į Halės miestą. 1945 m. gegužės pradžioje dauguma dalinyje tarnavusių lietuvių pateko į amerikiečių nelaisvę¹⁷¹.

Bataliono nuostoliai. Buvusio bataliono viršilos K. Leknicko teigimu, 254-asis batalionas tarnaudamas Baltarusijoje patyrė tokių nuostolių: 7 kariai žuvo, 3 buvo sužeisti, 5 paimti ir nelaisvę, 3 dezertyravo, 3 atiduoti teismui už įvairius nusižengimus. Šie nuostoliai sudarė apie 10 proc. bataliono asmeninės

sudėties¹⁷². 1943 m. vasario 27 d. Baltarusijoje (Drujoje) žuvo viršila Valentas Lukoševičius. Tų metų pabaigoje į nelaisvę buvo paimtas ir neaiškiais aplinkybėmis nužudytas bataliono eilinis Antanas Kumštis¹⁷³. Dezertyrų skaičių K. Leknickas, ko gero, gerokai sumažino. Archyve pavyko surasti vieną dokumentą, kuriame išvardyti 23 iš 254-ojo bataliono dezertyravę kariai¹⁷⁴. Prie paimtų į nelaisvę karių tikriausiai buvo priskirti ir kai kurie bataliono kareiviai, savo noru perėję pas partizanus. 1943 m. lapkričio 8 d. pas sovietinius partizanus pabėgo bataliono kareiviai Vaclovas Radzevičius ir Pranas Budrys. Vėliau jie buvo perduoti sovietiniam „Žalgirio“ partizanų būriui¹⁷⁵. Yra žinomi šie iš 254-ojo bataliono dezertyravę kariai: eiliniai Alfonsas Armonas (dezertyravo 1943 m. balandžio 4 d.), Julius Ardauskas (liepos 1 d.), Jonas Baronas (gegužės 3 d.), Petras Batavičius (kovo 15 d.), Petras Bui-nickas (gegužės 3 d.), Jonas Jastremskis (birželio 12 d.), Kazys Kanys (balandžio 11 d.), Julius Kriauza (liepos 15 d.), Kazys Serapinas (spalio 2 d.), Vladas Šalkauskas (balandžio 22 d.), Petras Šarka (sausio 1 d.), Česlovas Vytartas (gegužės 3 d.), Petras Velička (rugpjūčio 1 d.), puskarininkis Viktoras Gabrilavičius (1942 m. lapkričio 3 d.), viršila Pranas Kličius (1943 m. gegužės 6 d.), seržantas Pranas Puotra (1943 m. rugpjūčio 18 d.)¹⁷⁶. Vokiečių SS ir policijos teismas Kaune 1943 m. balandžio 12 d. dešimčiai mėnesių sunkių darbų nuteisė bataliono eilinį Kazį Kuktą už tai, kad šis kivirčo metu nušovė savo tarnybos draugą ir mėgino pasišalinti iš tarnybos¹⁷⁷.

Nors 254-asis batalionas gana ilgai tarnavo Baltarusijoje, aktyvaus sovietinių partizanų veikimo rajonuose, tačiau kovose su partizanais patyrė reliatyviai nedidelių nuostolių. Kur kas daugiau karių batalionas neteko dėl dezertyravimo. Tačiau pastaruosius nuostolius reikėtų vertinti pozityviai,

nes daug jaunų žmonių išsaugojo gyvybes ir vėliau įstojo į lietuvių partizanų eiles arba liko gyventi ir dirbti tėvynėje.

IŠVADOS

Vilniaus apygardos lietuvių batalionai buvo suformuoti 1941 m. liepos–rugsėjo mėn. iš patekusių į nelaisvę Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso lietuvių karių. Iki tų metų spalio mėnesio Vilniaus apygardoje suformuoti šeši policijos batalionai (1-asis, 2-asis, 3-iasis, 4-asis, geležinkelių apsaugos batalionas (vėliau gavęs 6-ąjį numerį) ir Gardino batalionas (vėliau gavęs 15-ąjį numerį). Šiuose batalionuose ir kituose savisaugos daliniuose tuomet tarnavo apie 3 tūkst. karių. 1942 m. pavasarį Vilniaus apygardoje suformuotas 254-asis policijos batalionas. Tarnaudami Vilniuje policijos batalionai dažniausiai saugojo įvairius karinės reikšmės objektus (sandėlius, geležinkelius, tiltus, kareivines ir t. t.). Beveik visi 1941 m. Vilniuje suformuoti batalionai (išskyrus geležinkelių apsaugos ir Gardino batalionus) tų pačių metų rudenį buvo įtraukti į holokaustą (dalyvavo perkeltant žydus iš butų į getą, geto apsaugoje, konvojuodavo žydus, varomus sušaudyti iš Lukiškių kalėjimo į Panerius,ėjo sargybą masinių žudynių metu). Vilniaus 1-asis batalionas taip pat dalyvavo žydų žudynėse 1943 m. balandžio 5 d. Paneriuose ir likviduojant Vilniaus geto darbo stovyklas (Bezdonyse, Kenoje) 1943 m. vasarą.

1941 m. pabaigoje–1942 m. pirmoje pusėje beveik visi Vilniaus apygardos batalionai (išskyrus 1-ąjį ir geležinkelių apsaugos batalionus) buvo išsiųsti iš Lietuvos: 3-iasis ir 254-asis – į Baltarusiją, 4-asis – į Ukrainą (2-asis batalionas išsiųstas į Lenkiją saugoti Maidaneko koncentracijos stovyklą). Čia jie gavo užduotis saugoti karinės reikšmės objektus (geležinkelius, kelius, tiltus, karo

belaisvių stovyklas) ir kovoti su sovietiniais partizanais. Baltarusijoje veikę lietuvių batalionai kartu su vokiečių, latvių ir kitais daliniais dalyvavo deginant kaimus ir sušaudant partizanus remiančius civilius gyventojus. Dėl patikimų šaltinių stokos neįmanoma tiksliai nustatyti, kiek lietuvių batalionai sudegino kaimų, nukovė sovietinių partizanų ir sušaudė civilių vietos gyventojų. Galima spėti, jog Vilniaus apygardos batalionai nukovė kelias dešimtis partizanų ir jų rėmėjų. Intensyviausiai su partizanais kovojo beveik trejus metus Baltarusijoje veikęs 3-iasis policijos batalionas. Šis batalionas taip pat patyrė daugiausia nuostolių. Kovose su partizanais žuvo ir buvo sužeista kelios dešimtys bataliono karių. Kitų batalionų nuostoliai buvo mažesni. Tikėtina, jog bendras žuvusių

Vilniaus apygardos batalionų karių skaičius neviršijo 100 žmonių. Nuostolių patirta ir kariams patekus į nelaisvę bei dezertyravus. Dezertyravimas buvo būdingas visiems batalionams ir ypač padažnėjo 1943–1944 m. Per visą veikimo laikotarpį iš Vilniaus apygardos batalionų pasišalino keli šimtai karių. Mažesnis batalionų karių skaičius (išskyrus 4-ąjį batalioną) pateko į sovietų kariuomenės ir partizanų nelaisvę. Visi Vilniaus apygardos batalionai nutraukė savo veiklą iki 1944 m. rudens. Dauguma jų 1944 m. vasarą buvo išformuoti Rytprūsiuose (Tilžėje). Didžioji dalis čia patekusių lietuvių karių buvo paskirstyti po įvairius vokiečių priešlėktuvinės gynybos dalinius. Karo pabaigoje jie pateko į sovietų arba anglosaksų nelaisvę.

Nuorodos

¹ A. Bubnys, „Lietuvių policijos 2-asis (Vilniaus) ir 252-asis batalionai (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 2(8), p. 42–55; to paties, „Lietuvių policijos 15-asis batalionas (1941–1944 m.)“, *ibid.*, 2007, Nr. 1(21), p. 69–79.

² J. Abraitis, *Gedimino pulko likimas (atsimintimai)*, Vilnius, 1994; K. Leknickas, „Naujokų batalionas 1942–1944 metais“, *Karys (JAV)*, 1985, Nr. 3, 4, 5; A. Martinionis, *Rytų fronte – atkaklūs mūšiai*, Vilnius, 2000, 115 p.

³ Z. Ignonis, *Praeitis kalba: dienoraštiniai užrašai. Gudija. 1941–1944*, New York, 1980, 286 p.

⁴ R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, *Karo archyvas*, Vilnius, 2004, t. 19, p. 179–343; P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, Vilnius, 1998, 305 p.; S. Knezys, „Karininkai lietuvių savisaugos daliniuose“, *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*, Vilnius, 2001, t. 1, p. 294–302; H. L. Gaidis, *A History of the Lithuanian Military Forces in World War II 1939–1945*, Chicago, 1998, 300 p.

⁵ 1945 m. liepos 12 d. buvusio 29-ojo šaulių korpuso dalinių perorganizavimo planas, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 266, l. 2.

⁶ Vokiečių karo lauko 814-osios komendantūros komendanto A. Zehnpfennigio 1941 m. liepos 14 d. įsakymas lietuvių savisaugos dalinių vadui A. Špokevičiui suformuoti Vilniaus atstatymo tarnybą, *ibid.*, b. 233, l. 2.

⁷ 1941 m. liepos 31 d. įsakymas Nr. 1 Vilniaus atstatymo tarnybai, *ibid.*, b. 261, l. 175.

⁸ Tarnaujančiųjų Vilniaus atstatymo tarnyboje pasižadėjimo raštas, *ibid.*, f. R-661, ap. 21, b. 10, l. 27.

⁹ Vilniaus įgulos savisaugos dalių dienotvarkė, *ibid.*, l. 48.

¹⁰ VAT 1941 m. rugpjūčio 11 d. įsakymas Nr. 3, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 175.

¹¹ 1941 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. 5 savisaugos tarnybos dalims, *ibid.*, b. 226, l. 147–148; P. Nazaro 1944 m. rugsėjo 24 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 3299/3, l. 13.

¹² Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gegužės 14 d. įsakymas Nr. 8, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 75.

¹³ 1942 m. rugsėjo 11 d. įsakymas Nr. 51 Lietuvos savisaugos dalims, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 48, 49.

¹⁴ 1941 m. rugsėjo 16 d. įsakymas Nr. 16 savisaugos dalims, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 94.

¹⁵ 1941 m. rugsėjo 17 d. įsakymas Nr. 17 ir

rugsėjo 19 d. įsakymas Nr. 18 savisaugos dalims, *ibid.*, l. 91, 92–93.

¹⁶ 1941 m. spalio 1 d. įsakymas Nr. 23 savisaugos dalims, *ibid.*, l. 77–78.

¹⁷ 1941 m. lapkričio 11 d. įsakymas Nr. 6 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, *ibid.*, l. 44.

¹⁸ 1941 spalio 7 d. įsakymas Nr. 25 savisaugos dalims, *ibid.*, l. 71–73.

¹⁹ 1941 m. gruodžio 15 d. įsakymas Nr. 26 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, *ibid.*, l. 175.

²⁰ 1941 m. gruodžio 23 d. žinios apie Vilniaus 1-ojo bataliono dislokaciją, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 2, l. 148.

²¹ 1942 m. rugsėjo 30 d. įsakymas Nr. 134 Vilniaus apygardos savisaugoms dalims, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 9.

²² 1942 m. lapkričio 1 d. žinios apie 1-ojo bataliono sudėtį, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 93, l. 85 a. p.

²³ Nežinomo autoriaus užrašai apie Vilniaus 1-ojo bataliono 1-osios kuopos istoriją, *ibid.*, f. R-661, ap. 1, b. 4, l. 1.

²⁴ *Ibid.*, l. 3, 4.

²⁵ J. Žaltausko 1948 m. balandžio 15 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16046, t. 1, l. 271–271 a. p.

²⁶ Nežinomo autoriaus užrašai apie Vilniaus 1-ojo bataliono 1-osios kuopos istoriją, LCVA, f. R-661, ap. 1, b. 4, l. 4, 6; A. Martinionis, *op. cit.*, p. 43.

²⁷ 1943 m. sausio 11 d. žinios apie 1-ojo bataliono dislokacijos vietas, LCVA, f. R-661, ap. 1, b. 3, l. 3, 6.

²⁸ Vilniaus m. vokiečių policijos vadovybės 1941 m. spalio 24 d. raštas SS ir policijos vadui Vilniuje, *ibid.*, f. R-658, ap. 1, b. 1, l. 15, 17; 1-ojo bataliono sargybos postų dislokacija, *ibid.*, f. R-661, ap. 1, b. 12, l. 1; V. Naujoko 1946 m. vasario 7 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 2215/3, l. 85.

²⁹ P. Mikelsko 1945 m. gegužės 31 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45809/3, l. 21 a. p.

³⁰ LSD Vilniaus apygardos 1942 m. kovo 4 d. įsakymas Nr. 14 1-ajam batalionui, LCVA, f. R-661, ap. 1, b. 1, l. 29.

³¹ 1-ojo bataliono 3-iosios kuopos karių, išvykusių į 10-ąjį batalioną, daiktų sąrašas, *ibid.*, l. 106.

³² 1-ojo bataliono 1942 m. vasario 1 d. etatų sąrašas, *ibid.*, l. 2–7.

³³ 1942 m. vasario 19 d. įsakymas Nr. 11 1-ajam batalionui, *ibid.*, ap. 2, b. 1, l. 25.

³⁴ 1942 m. vasario 12 d. įsakymas Nr. 10 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, *ibid.*, l. 2–9, 19.

³⁵ 1942 m. balandžio 3 d. įsakymas Nr. 23 1-ajam batalionui, *ibid.*, l. 11; 1942 m. liepos 20 d. įsakymas Nr. 115 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 10.

³⁶ Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gegužės 15 d. įsakymas, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 106.

³⁷ 1942 m. gegužės 15 d. įsakymas Nr. 74 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 246, l. 14.

³⁸ 1-ojo bataliono štabo 1942 m. rugpjūčio 16 d. įsakymas dėl valymo akcijos Švenčionių ir Svyrų apskrityse, *ibid.*, l. 16–18.

³⁹ Vokiečių tvarkos policijos vado 1942 m. lapkričio 5 d. įsakymas, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 18.

⁴⁰ LSD Vilniaus apygardos 1942 m. birželio 8 d. įsakymas Nr. 56, *ibid.*, f. R-661, ap. 1, b. 32, l. 42.

⁴¹ Aukojusių Savitarpinei pagalbai 1-ojo bataliono karių sąrašai, 1943 m. gegužė–birželis, *ibid.*, b. 4, l. 110–113.

⁴² 1942 m. kovo 5 d. žinios apie 1-ojo bataliono 5-ąją kuopą, *ibid.*, f. R-661, ap. 1, b. 7, l. 19–19 a. p.

⁴³ LSD 1942 m. gruodžio 14 d. įsakymas 1-ajam batalionui, *ibid.*, b. 32, l. 1b.

⁴⁴ Tvarkos policijos vado 1943 m. kovo 23 d. įsakymas 1-ajam policijos batalionui, *ibid.*, b. 4, l. 25 a. p.

⁴⁵ *Ibid.*, l. 101.

⁴⁶ 1943 m. birželio 17 d. žinios apie 1-ojo bataliono asmeninę sudėtį, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 216, l. 90 a. p.

⁴⁷ J. Oželio-Kozlovskio 1944 m. gruodžio 16 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 12–18; *Masinės žudynės Lietuvoje*, Vilnius, 1965, d. 1, p. 172; vokiečių saugumo policijos ir SD vado Lietuvai 1943 m. balandžio mėn. pranešimas Vyriausiajai reicho saugumo valdybai (RSHA) Berlyne, LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 26, l. 55.

⁴⁸ Cit. iš: *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 189–190.

⁴⁹ I. Guzenberg, *Vilniaus geto darbo stovyklos ir 1942 m. gyventojų surašymas. Vilniaus getas: kalinių sąrašai*, Vilnius, 1998, t. 2, p. 12; J. Oželio-Kozlovskio 1944 m. gruodžio 16 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 18–20.

⁵⁰ A. Bubnys, „Vilniaus žydų žudynės ir Vilniaus getas (1941–1944)“, *Genocidas ir rezistencija*, 2003, Nr. 2(14), p. 25.

⁵¹ I. Guzenberg, *op. cit.*, p. 14; LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 330–331.

- ⁵² Ibid., l. 339.
- ⁵³ 1-ojo bataliono veiklos tvarka aliarmo metu, LCVA, f. R-661, ap. 1, b. 3, l. 3.
- ⁵⁴ J. Abraitis, op. cit., p. 116, 117.
- ⁵⁵ Ibid., p. 117.
- ⁵⁶ P. Jokubaičio 1946 m. sausio 17 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-17954, l. 10.
- ⁵⁷ 1941 m. rugsėjo 6 ir 17 d. įsakymai Nr. 11 ir Nr. 21 Vilniaus savisaugos dalims, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 82–83; b. 226, l. 105–106.
- ⁵⁸ 1941 m. rugpjūčio 23 d. įsakymas Nr. 7 savisaugos tarnybos dalims, ibid., b. 226, l. 115–118.
- ⁵⁹ 1942 m. balandžio 16 d. įsakymas Nr. 62 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, ibid., b. 246, l. 8 a. p.
- ⁶⁰ Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gruodžio 22 d. įsakymas, ibid., f. R-659, ap. 1, b. 19, l. 3.
- ⁶¹ R. Zizas, op. cit., p. 278.
- ⁶² Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1944 m. vasario 11 d. įsakymas, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 249, l. 2.
- ⁶³ V. Šlapelio 1944 m. vasario 10 d. parodymai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 12 a. p.
- ⁶⁴ 1941 m. rugpjūčio 28 d., rugsėjo 16 d., gruodžio 4 ir 22 d. įsakymai Nr. 8, 16, 20 ir 31 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 226, l. 112; b. 261, l. 6, 19, 94.
- ⁶⁵ 1-ojo bataliono 2-osios kuopos pasižalinusių karių daiktų sąrašas, ibid., f. R-661, ap. 2, b. 3, l. 67.
- ⁶⁶ Ibid., l. 94.
- ⁶⁷ V. Šlapelio 1944 m. vasario 10 d. parodymai, LYA, f. 1, ap. 1, b. 40, l. 14 a. p.; 1944 m. vasario 24 d. įsakymas suimti J. Kinderavičių, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 80, l. 227; 1944 m. balandžio 18 d. įsakymas suimti J. Juodį, ibid., b. 80, l. 167.
- ⁶⁸ Įsakymai Nr. 3 ir Nr. 13 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, ibid., f. R-689, ap. 1, b. 223, l. 19; f. R-660, ap. 2, b. 226, l. 103–104.
- ⁶⁹ P. Ambraziūno 1950 m. gruodžio 19 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 118–121.
- ⁷⁰ S. Čiutros 1946 m. balandžio 4 d. tardymo protokolas, ibid., b. 22848/3, l. 27 a. p.
- ⁷¹ Vilniaus m. policijos vado 1941 m. spalio 24 d. raštas, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 59, l. 7.
- ⁷² Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. gegužės 14 d. įsakymas Nr. 8, ibid., b. 19, l. 75.
- ⁷³ 1941 m. rugsėjo 8 d. įsakymas Nr. 12 ir rugsėjo 10 d. įsakymas Nr. 13 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, ibid., f. R-660, ap. 2, b. 226, l. 101, 103.
- ⁷⁴ 1941 m. rugsėjo 16 d. įsakymas Nr. 16 savisaugos dalims, ibid., b. 261, l. 94.
- ⁷⁵ 1941 m. spalio 1 d. įsakymas Nr. 23 savisaugos dalims, ibid., l. 77–78.
- ⁷⁶ 1941 m. spalio 7 d. įsakymas Nr. 25 savisaugos dalims, ibid., b. 234, l. 20–22.
- ⁷⁷ Mjr. M. Stötzelio 1941 m. spalio 24 d. raštas, ibid., f. R-658, ap. 1, b. 1, l. 17.
- ⁷⁸ K. Dreiniaus 1949 m. kovo 4 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 15380/3, l. 14–17.
- ⁷⁹ J. Dvilaičio 1944 m. spalio 18 d. tardymo protokolas, ibid., b. 27968/3, l. 139 a. p.–142.
- ⁸⁰ J. Medžiulio 1945 m. sausio 30 d. tardymo protokolas, ibid., ap. 8, b. 8, l. 155–157.
- ⁸¹ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 136.
- ⁸² J. Dvilaičio 1944 m. spalio 18 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 27968/3, l. 144; V. Mandeikos 1944 m. spalio 25 d. tardymo protokolas, ibid., l. 159–160.
- ⁸³ 1941 m. gruodžio 4 d. įsakymas Nr. 20 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 19.
- ⁸⁴ V. Žygo 1946 m. rugsėjo 12 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 3439/3, l. 11 a. p.–12.
- ⁸⁵ R. Zizas, op. cit., p. 279.
- ⁸⁶ P. Ambraziūno 1950 m. spalio 30 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 40947/3, l. 46–47.
- ⁸⁷ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 323.
- ⁸⁸ V. Galkausko 1945 m. lapkričio 16 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 30270/3, l. 12–12 a. p.; A. Rudoko 1945 m. rugsėjo 24 d. tardymo protokolas, ibid., b. 28449/3, l. 18 a. p.; S. Čiutros 1946 m. balandžio 5 d. tardymo protokolas, ibid., b. 22848/3, l. 29.
- ⁸⁹ S. Čiutros 1946 m. birželio 10 d. tardymo protokolas, ibid., b. 22848/3, l. 46 a. p.
- ⁹⁰ P. Ambraziūno 1950 m. spalio 30 d. tardymo protokolas, ibid., b. 40947/3, l. 47; ltn. S. Šepečio 1942 m. gegužės 11 d. pranešimas apie kautynes su sovietiniais partizanais Kopylio apylinkėse, LCVA, f. R-717, ap. 1, b. 1, l. 16–18; R. Zizas, op. cit., p. 217–218.
- ⁹¹ S. Imbrasaičio 1945 m. rugpjūčio 19 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44225/3, l. 34 a. p.
- ⁹² P. Ambraziūno 1950 m. spalio 30 d. tardymo protokolas, ibid., b. 40947/3, l. 47–48; tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. raštas, LCVA, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 3.
- ⁹³ Z. Ignonis, op. cit., p. 75.

⁹⁴ Vokiečių tvarkos policijos vado 1943 m. gegužės 24 d. raštas, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 92.

⁹⁵ M. Adomaičio kalba 1944 m. rugsėjo 1 d. karo tribunolo teismo posėdyje, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45577/3, l. 44 a. p.

⁹⁶ R. Zizas, op. cit., p. 308.

⁹⁷ R. Zizas, „Lietuvių savisaugos (apsaugos) batalionų karių nuostoliai Vokietijos–SSRS karo metu (1941–1945)“, *Karo archyvas*, 2004, t. 19, p. 269, 284, 285.

⁹⁸ Šakių rajono KGB skyriaus 1974 m. birželio 12 d. pažyma apie 3-iojo policijos bataliono veiklą, LYA, f. K-1, ap. 47, b. 1141, l. 164–165.

⁹⁹ V. Žygo 1946 m. lapkričio 2 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 3439/3, l. 18; K. Dreinius 1956 m. sausio 10 d. skundas Lietuvos SSR prokurorui, *ibid.*, ap. 58, b. 15380/3, l. 146.

¹⁰⁰ J. Samuolio 1945 m. gruodžio 12 d. parodymai teismo posėdyje, *ibid.*, b. 39194/3, l. 53.

¹⁰¹ S. Imbrasaičio 1945 m. rugpjūčio 19 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 44225/3, l. 34–34 a. p.

¹⁰² J. Mikštas, „Likvidavome penkis banditų vadus“, *Karys*, 1943, vasario 20, Nr. 8.

¹⁰³ S. Čiutros 1946 m. balandžio 5 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22848/3, l. 29.

¹⁰⁴ M. Adomaičio 1944 m. rugpjūčio 27 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 45577/3, l. 23.

¹⁰⁵ V. Žygo 1946 m. rugsėjo 12 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 3439/3, l. 11 a. p.

¹⁰⁶ „Padėka kautynėse pasižymėjusiems mūsų vyrams“, *Karys*, 1942, spalio 17, Nr. 43.

¹⁰⁷ J. Janulaitis, „Narsūs kariai apdovanoti Geležiniaus Kryžiais“, *ibid.*, 1944, gegužės 13, Nr. 19.

¹⁰⁸ M. Adomaičio kalba 1944 m. rugsėjo 1 d. karo tribunolo teismo posėdyje, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45577/3, l. 46.

¹⁰⁹ Z. Ignonis, op. cit., p. 207–208.

¹¹⁰ M. Adomaičio 1944 m. rugpjūčio 23 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45577/3, l. 15; P. Ambraziūno 1950 m. spalio 30 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 8, b. 132, l. 152–153.

¹¹¹ J. Samuolio 1945 m. rugsėjo 27 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 39194/3, l. 12–13; S. Čiutros 1946 m. birželio 10 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 22848/3, l. 47 a. p.

¹¹² *Ibid.*, l. 48.

¹¹³ V. Žygo 1946 m. spalio 31 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 3439/3, l. 15.

¹¹⁴ A. Mažeikos 1945 m. rugpjūčio 5 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 44225/3, l. 11 a. p.

¹¹⁵ 3-iojo bataliono vado 1943 m. balandžio 3 d. raštas Vilniaus miesto policijos vadui, LCVA, f. R-689, ap. 1, b. 155, l. 75.

¹¹⁶ Vokiečių teismo karininko 1943 m. rugsėjo 20 d. raštas, *ibid.*, ap. 4, b. 951, l. 449; 1943 m. spalio 5 d. įsakymas suimti A. Vaškevičių, *ibid.*, f. R-691, ap. 1, b. 79, l. 381; vokiečių policijos 1944 m. vasario 3 d. įsakymas suimti eilinį V. Baranauską, *ibid.*, b. 80, l. 59; 1944 m. vasario 29 d. įsakymas suimti A. Jankauską, *ibid.*, l. 134; 1944 m. kovo 29 d. įsakymas suimti P. Bartulį, *ibid.*, l. 66; S. Imbrasaičio 1945 m. rugpjūčio 19 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44225/3, l. 35.

¹¹⁷ 1941 m. rugsėjo 23 d. įsakymas Nr. 20 savisaugos dalims, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 84–88.

¹¹⁸ V. Daminausko 1945 m. lapkričio 26 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47322/3, t. 3, l. 88 a. p.

¹¹⁹ 1941 m. rugsėjo 17 d. įsakymas Nr. 17 savisaugos dalims, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 261, l. 93.

¹²⁰ 1941 m. rugsėjo 29 d. įsakymas Nr. 22 savisaugos dalims, *ibid.*, l. 80.

¹²¹ 1941 m. rugsėjo 16 d., spalio 7 d. ir gruodžio 31 d. įsakymai Nr. 16, 25 ir 35 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, *ibid.*, b. 261, l. 1, 71–73, 94.

¹²² 1941 m. lapkričio 1 d. ir gruodžio 15 d. įsakymai Nr. 12 ir Nr. 26 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, *ibid.*, b. 261, l. 30–31, 175.

¹²³ 1941 m. gruodžio 4 d. įsakymas Nr. 20 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, *ibid.*, l. 19.

¹²⁴ L. Zakarausko 1949 m. vasario 24 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 13262/3, l. 25.

¹²⁵ Kpt. P. Puodžiūno 1942 m. balandžio 7 d. raštas bataliono vadui, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 17, l. 358; vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. lapkričio 30 d. raštas, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 3.

¹²⁶ Vokiečių tvarkos policijos vado Lietuvoje 1942 m. kovo 23 d. išankstinis įsakymas, *ibid.*, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 131.

¹²⁷ *Ibid.*, f. R-682, ap. 1, b. 7, l. 1.

¹²⁸ P. Stankeras, op. cit., p. 132.

¹²⁹ J. Gradinskas, „Mūsų dalinys vyksta į Rytus“, *Karys*, 1942, rugpjūčio 8, Nr. 33.

¹³⁰ Vokiečių policijos 1942 m. gegužės 31 d. telefonograma Vilniaus SS ir policijos vadui, LCVA, f. R-659, ap. 1, b. 1, l. 115.

¹³¹ V. Gaidelio 1946 m. birželio 4 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4725/3, l. 31 a. p.

¹³² L. Zakarausko 1949 m. vasario 24 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13262/3, l. 26.

¹³³ H. Blazas, „Ukrainos lygumų sargyboje“, *Karys*, 1942, spalio 17, Nr. 43.

¹³⁴ V. Petkevičiaus 1945 m. lapkričio 1 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-8322, l. 14.

¹³⁵ B. Čebatoriūno 1946 m. birželio 5 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 4725/3, l. 62–63.

¹³⁶ K. Vaikučio 1961 m. birželio 19 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 46474/3, t. 1, l. 85; 1943 m. lapkričio 16 d. įsakymas suimti K. Vaikutį, LCVA, f. R-682, ap. 1, b. 1, l. 94.

¹³⁷ B. Čebatoriūno 1946 m. birželio 6 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 4725/3, l. 65–66.

¹³⁸ L. Zakarausko 1949 m. vasario 24 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 13262/3, l. 26–27.

¹³⁹ P. Stankas, op. cit., p. 132.

¹⁴⁰ 4-ojo lietuvių policijos bataliono ryšių karininko 1943 m. spalio 25 d. raštas tvarkos policijos vadui Lietuvoje, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1853, l. 101–20, 101–21.

¹⁴¹ L. Zakarausko 1949 m. vasario 24 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 13262/3, l. 27–29; B. Čebatoriūno 1946 m. birželio 5 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 4725/3, l. 64.

¹⁴² V. Pečegonio ir J. Šato 1946 m. liepos 27 d. akistata, *ibid.*, ap. 58, b. 8431/3, l. 20 a. p.

¹⁴³ 1941 m. rugsėjo 23 d. ir spalio 18 d. įsakymai Nr. 20 ir Nr. 29 savisaugos dalims, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 262, l. 62; b. 261, l. 64.

¹⁴⁴ Vokiečių policijos vyr. ltn. Watzka'os 1942 m. liepos 2 d. raštas, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 87, l. 19.

¹⁴⁵ A. Skunsmo 1945 m. vasario 24 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 45096/3, t. 1, l. 21.

¹⁴⁶ 1944 m. balandžio 11 d. įsakymas suimti V. Garšį, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 80, l. 104.

¹⁴⁷ 1943 m. lapkričio 16 d. įsakymas suimti A. Paurį, *ibid.*, f. R-682, ap. 1, b. 1, l. 174; lapkričio 15 d. įsakymas suimti K. Vaičiukėną, *ibid.*, l. 100; gruodžio 18 d. įsakymai suimti dezertyrus J. Vilkaitį ir J. Valį, *ibid.*, l. 36, 91.

¹⁴⁸ 4-ojo bataliono vado 1943 m. spalio 25 d. raštas bataliono ryšių karininkui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1853, l. 101–22; UPA partizanų 1943 m. spalio 19 d. laiškas lietuvių kariams, *ibid.*, l. 101–25.

¹⁴⁹ J. Zdanavičiaus 1944 m. lapkričio 13 d. tardymo protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. 29620/3, l. 8 a. p.

¹⁵⁰ R. Zizas, op. cit., p. 277, 281, 284, 326, 329, 334.

¹⁵¹ „A. A. artilerijos majoras Leonardas Jurkšas“

Karys (JAV), 1958, balandis, Nr. 168; H. L. Gaidis, op. cit., p. 135.

¹⁵² Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. sausio 4 d. raštas dėl naujų laipsnių suteikimo 254-ojo bataliono puskarininkiams, LCVA, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 2–3.

¹⁵³ 1942 m. gegužės 18 d. įsakymas Nr. 75 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, *ibid.*, f. R-660, ap. 2, b. 246, l. 15.

¹⁵⁴ J. Abraitis, op. cit., p. 108–110; K. Leknickas, op. cit., *Karys*, 1985, Nr. 3, p. 109; 1942 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. 96 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 17.

¹⁵⁵ Lietuvių policijos batalionų dislokacijos schema, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 102, l. 28.

¹⁵⁶ J. Abraitis, op. cit., p. 113.

¹⁵⁷ A. Aponkaus 1943 m. rugsėjo 8 d. apklausos protokolas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 436, l. 85.

¹⁵⁸ 1942 m. birželio 24 d. ir rugpjūčio 5 d. įsakymai Nr. 94 ir Nr. 113 Vilniaus apygardos savisaugos dalims, LCVA, f. R-660, ap. 2, b. 235, l. 19, 21.

¹⁵⁹ Tvarkos policijos vado Lietuvoje 1943 m. sausio 4 d. raštas dėl naujų laipsnių suteikimo 254-ojo bataliono puskarininkiams, *ibid.*, f. R-1018, ap. 1, b. 96, l. 2–3.

¹⁶⁰ 1942 m. lapkričio 11 d. įsakymas Nr. 66 Lietuvos savisaugos dalims, *ibid.*, f. R-1444, ap. 1, b. 20, l. 9.

¹⁶¹ V. Radzevičiaus 1944 m. sausio 13 d. apklausos protokolas, LYA, f. 1, ap. 58, b. 436, l. 69.

¹⁶² J. Abraitis, op. cit., p. 114.

¹⁶³ *Ibid.*, p. 115, 116.

¹⁶⁴ K. Leknickas, op. cit., *Karys*, 1985, Nr. 4, p. 150–153; V. Radzevičiaus 1943 m. lapkričio 13 d. apklausos protokolas, LYA, f. 1, ap. 1, b. 436, l. 92.

¹⁶⁵ *Ibid.*, l. 155.

¹⁶⁶ V. Radzevičiaus 1944 m. sausio 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 69.

¹⁶⁷ Z. Ignonis, op. cit., p. 203, 204.

¹⁶⁸ *Ibid.*, p. 156.

¹⁶⁹ J. Abraitis, op. cit., p. 116.

¹⁷⁰ K. Leknickas, op. cit., *Karys*, 1985, Nr. 4, p. 158.

¹⁷¹ H. L. Gaidis, op. cit., p. 126, 127.

¹⁷² K. Leknickas, op. cit., *Karys*, 1985, Nr. 5, p. 203.

¹⁷³ R. Zizas, op. cit., p. 296, 301.

¹⁷⁴ Pabėgusių 254-ojo bataliono kareivių sąrašas, be datos, LYA, f. 1, ap. 1, b. 88, l. 44–44 a. p.

¹⁷⁵ V. Radzevičiaus 1944 m. sausio 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 436, l. 93–93 a. p.

¹⁷⁶ Vokiečių policijos 1943 m. įsakymai dėl policijos batalionų dezertyrų suėmimo, LCVA, f. R-691, ap. 1, b. 68, t. 1, l. 49, 66, 84, 100, 101; b. 77, l. 108, 109, 155, 205, 230, 231, 314, 323.

¹⁷⁷ Vokiečių SS ir policijos teismo Kaune 1943 m. balandžio 12 d. sprendimas, *ibid.*, f. R-689, ap. 1, b. 49, l. 141.

Gauta 2008 09 02
Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, Vilnius

Arūnas Bubnys

THE VILNIUS REGION BATTALIONS OF THE LITHUANIAN SELF-DEFENCE SUBUNITS (1941–1944)

Summary

The Vilnius region Lithuanian battalions were formed between July and September 1941 from Lithuanian troops of the 29th Territorial Riflemen's Corps of the Red Army, who were taken prisoners of war. Before October that year six police battalions were formed in the Vilnius region: the First, Second, Third, Fourth battalions and the Railway Guard Battalion (which later got No 6) and the Gardinas Battalion (later under No 15). In these battalions and other self-defence subunits 3,000 troops served then. In the spring 1942, the 254th Police Battalion was formed in the Vilnius region. The police battalions, which served in Vilnius, most often guarded various military objects (warehouses, railway bridges, bridges, barracks etc.). Almost all battalions formed in Vilnius in 1941 (except the Railway Guard Battalion and the Gardinas Battalion) got involved in the Holocaust in the autumn that year (they participated in moving Jews from their homes to the ghetto, served as ghetto guards, convoyed the Jews who were driven from Lukiškės prison to Paneriai to be exterminated, stood guard during mass executions). The First Vilnius Battalion also took part in the massacre of Jews in Paneriai on 5 April 1943, and the liquidation of the Vilnius ghetto labour camps (in Bezdonys, Kena) in the summer 1943.

At the end of 1941 and the first half of 1942 almost all Vilnius region battalions (except the First and the Railway Guard battalions) were sent from Lithuania: the Third and No 254 were deployed in Belarus and the Forth in Ukraine (the Second battalion was sent to Poland to guard Majdanek concentration camp). There they were tasked with guarding military objects (railways, roads, bridges, PoW

camps) as well as fighting Soviet partisans. In Belarus, the Lithuanian battalions together with German, Latvian and other subunits took part in burning villages and shooting civilians who supported Soviet partisans. Due to the lack of reliable sources it is impossible to establish an exact figure of the villages burnt, Soviet partisans and the local civilians killed by the Lithuanian battalions. It is possible to suppose that the Vilnius region battalions killed several scores of partisans and their supporters. The Third Battalion, which fought in Belarus for almost three years, led the most intensive fight against the partisans. It also sustained the greatest losses. Several scores of the battalion's troops were killed and injured in the fights against the partisans. The losses of other battalions were smaller. It can be supposed that the total number of the Vilnius region battalion troops killed did not exceed a hundred. Some losses were due to the fact that some troops were taken PoWs and deserted. Desertion was characteristic of all battalions and was on the increase in 1943 and 1944. During the time when the Vilnius region battalions were in operation several hundreds of troops deserted. The number of the battalions' troops (except the Forth Battalion) who were taken prisoners by the Soviet army and partisans was smaller. All the Vilnius region battalions ceased to exist before the autumn of 1944. Most of them were disbanded in the East Prussia (in Tilžė) in the summer of 1944. Most of the Lithuanian troops were sent to various German air defence subunits. At the end of war they were taken prisoners by the Soviets or the allied forces.